

OBSAH

ÚVOD	9
1. INFORMAČNÍ ZDROJE	10
1.1. Geodeticko-topografický a povrchový průzkum	10
1.2. Archeologické odkryvy	11
1.3. Písemné prameny	12
1.3.1. Inventární záznamy	13
1.4. Ikonografické prameny	14
2. CHARAKTERISTIKA HOSPODÁŘSKÉHO DVORA	17
2.1. Dvory světské vrchnosti	17
2.1.1. Dvory šlechtické	17
2.1.2. Dvory měšťanské	18
2.1.3. Dvory ostatních světských vrchností	18
2.2. Dvory církevní	19
2.2.1. Dvory klášterní	19
2.2.2. Dvory ostatních církevních vrchností	20
2.3. Hmotná podoba a vztah k osídlení	20
2.3.1. Grangie	21
2.3.2. Podnikatelské dvory	22
2.3.3. Rezidenční dvůr	23
2.4. Sociální struktura	23
3. SPRÁVNÍ SYSTÉM A HOSPODÁŘSKÉ ZAMĚŘENÍ DVORŮ	25
3.1. Církevní velkostatek	25
3.2. Živočišná a rostlinná produkce	26
3.2.1. Zemědělství	26
3.2.2. Chov hospodářských zvířat	27
3.3. Řemeslná výroba	27
4. ROLE DVORŮ V ZÁZEMÍ PRAHY	29
4.1. Řemeslná výroba v Praze	29
4.2. Hospodářské zázemí Prahy	30
4.3. Majetková struktura pražského zázemí	30
4.4. Ekonomická struktura	31
5. DVORY NA CISTERCIÁCKÉM PANSTVÍ	33
5.1. Plaský klášter	34
5.1.1. Rinthof	34

5.1.2.	Kaznějov	35
5.1.3.	Sechutice	35
5.1.4.	Lomany	36
5.1.5.	Čečín	37
5.1.6.	Mladotice	37
5.1.7.	Nynice	37
5.1.8.	Olšany	38
5.1.9.	Nebřeziny	38
5.1.10.	Dub	39
5.1.11.	Třebokov	39
5.1.12.	Újezd	39
5.1.13.	Týnec, Kopidlo	40
5.2.	Osecký klášter	41
5.3.	Žďár nad Sázavou	42
5.4.	Shrnutí	43
6.	DVŮR A MOTTE	45
6.1.	Ostrov u Jedomělice	45
6.2.	Kří u Sadské	46
7.	ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY	47
7.1.	Hrnčíře	47
7.2.	Mstěnice	48
7.2.1.	Severní trakt	48
7.2.2.	Západní trakt	49
7.2.3.	Východní trakt	51
7.2.4.	Kovářská dílna	52
7.3.	Roudnička (Mořina)	52
7.4.	Ledčice	53
7.4.1.	Historie	54
7.4.2.	Archeologický výzkum 2004	54
7.4.3.	Archeologický výzkum 2006	55
7.4.4.	Datování keramických nálezů	55
7.5.	Trocnov	56
7.5.1.	První výzkum	56
7.5.2.	Druhý výzkum	57
7.5.3.	Výsledky archeologického výzkumu a historického bádání	58
7.6.	Zalužany	59
	ZÁVĚR	61

LITERATURA A DALŠÍ POUŽITÉ ZDROJE.....	62
SEZNAM TABULEK.....	Chyba! Záložka není definována.
SEZNAM OBRÁZKŮ	Chyba! Záložka není definována.
TABULKY	Chyba! Záložka není definována.
OBRÁZKOVÁ PŘÍLOHA	Chyba! Záložka není definována.

ÚVOD

V této práci se chci zaměřit na hospodářské dvory 13. – 15. století v sídelně-historickém kontextu a uvést je i do souvislostí hospodářských na základě dosud publikované literatury. Práce bude v podstatě rozdělena na tři části, v první se budu zabývat obecnými otázkami podoby a funkce hospodářských dvorů, jejich vztahu k vesnickému osídlení a připojím i základní poznatky o hospodaření. Zmínit chci také nejdůležitější metody a přístupy, které jsou provázané s touto problematikou a jejichž využití skýtá potenciál pro budoucí studium. Druhou část věnuji dílčím studiím, kterými se pokusím přiblížit konkrétní problematiku spojenou s hospodářskými dvory, jako je středověká kolonizace, sekularizace církevních statků a konkrétní podoba sídelně historického kontextu. Porovnání jednotlivých studií by mělo nabídnout souvislosti, které nebudou přímo zmíněné. Ve třetí části se zaměřím na konkrétní lokality, které již byly předmětem zájmu a badatelské činnosti. Hlavním tématem této části budou archeologické výzkumy, s jejich pomocí se pokusím nastínit vývoj bádání na toto téma. Tato část by měla obecně poukázat na situace, nálezy a kontexty s nimiž se můžeme v terénu setkat. Vzhledem ke složitosti tématu jsem se omezil na česky psané zdroje.

Celkově se budu snažit co nejvíce přiblížit okolnosti, které provázely tento specifický sídelní útvar, budu však nucen téma zobecnit a některé příklady, vzhledem ke složitosti a rozsahu problematiky, vynechat.

1. INFORMAČNÍ ZDROJE

Hlavním zdrojem informací pro mě byly především historické a archeologické sborníky, monografie a periodika. Zde bych chtěl zdůraznit především sborníky *Archeologia historica*, *Archeologické rozhledy* a *Památky archeologické*, v nichž bylo publikováno nejvíce studií, přinášející základní informace o tématu této diplomové práce. Z monografií mohu jmenovat pouze dvě, věnující se bezprostředně archeologii hospodářským dvorům, a to díla *Zaniklá středověká ves u Hrotovic* (Nekuda 1985) a *Středověká zaniknutá osada na Spiši* (Polla 1962). Ostatní se dotýkají jejich tématu spíše nepřímo (Graus 1957; Klápště 2012; Žemlička 2002). Dobrým pomocníkem při práci mi byly různé online mapové portály poskytující doplňkové informace. Pro získání dat LIDAR lze použít Geoportál (<http://geoportal.cuzk.cz>), pro letecké snímky z padesátých let 20. století kontaminovaná místa (<http://kontaminace.cenia.cz>). Pro vyhledávání map stabilního katastru a vojenských mapování lze použít archivní mapy (<http://archivnimapy.cuzk.cz>). Pokud se mám zabývat rolí písemných pramenů, jejichž rešerše zkoumání není předmětem této práce, musím konstatovat, že užitečné informace přinášejí listiny s inventárním charakterem (Charvátová 1990) a ikonografické prameny (Chotěbor – Smetánka 1985), jimž se budu věnovat v následujících kapitolách.

1.1. Geodeticko-topografický a povrchový průzkum

Přestože se dosud nepodařilo pomocí geodeticko-topografického průzkumu zdokumentovat mnoho památek tohoto typu, přinesl tento druh průzkumu mnoho užitečných informací o podobě středověkých hospodářských dvorů. Ve spolupráci s poznatky z obou historiografie, se touto metodou podařilo zjistit užitečné informace o podobě dvorů a jejich vztahů s okolním osídlením. Na základě těchto znalostí se následně podařilo vyčlenit jednotlivé typy dvorů a jejich vztah k okolnímu osídlení (Kasička 1985, Charvátová 1987). Při zaměřování zaniklých středověkých vesnic na Černokostelecku se na lokalitách Dolánky (obr. 1) a Lažany (obr. 2) podařilo zachytit zvláštní situaci, kdy byly ve vesnicích přítomny dva dvory, šlechtický s motte a cisterciácký (Smetánka – Klápště 1981, 449).

Další lokalitou, zdokumentovanou povrchovým průzkumem, jsou Mstěnice (obr. 3), zachycující úzké vzájemné působení dvora, tvrze a vesnice z prostředí drobné šlechty (Nekuda 1985). Geodeticko-topografickým průzkumem zaniklých středověkých vsí na

Kladensku byl zdokumentován dvůr s motte v Ostrově u Jedomělice (obr. 4); ve Svídně dvůr (obr. 5), představující opět různé sídelní formy (Smetánka - Klápště - Richterová 1979, Smetánka 1969). Jako součást diplomové práce proběhl průzkum na zaniklé vesnici Roudnička na Podbrdsku (obr. 6), zde je zachycen dvůr zřejmě šlechtického původu, či rychta (Korbová – Procházková 2011), interpretaci nám však stěžuje absence historických pramenů. Ze západních Čech, z lokalit Třebokov (obr. 7) a Džbánec, (obr. 8) známe díky povrchovému průzkumu a dokumentaci podobu cisterciáckých grangií plaského a nepomuckého kláštera (Anderle – Rožmberský – Švábek 1993).

Z Polabí pochází plán zaniklé středověké vesnice Kří u Sadské (Obr. 9 skenovat) kde se zachovalo motte s dvorem (Klír 2008, 145). V době poměrně nedávné přibyl také plán dvora Rychvald (obr. 10) na Rakovnicku, představující majetek klarisek z Panenského Týnce (Kypta – Laval – Neustupný – Šimůnek, 2012). Dobrým zdrojem doplnění a ověření dat z geodeticko-topografického průzkumu se jeví využití dálkového průzkumu země. V dnešní době dobře dostupná data LIDAR umožňují sledování plánů těchto hospodářských dvorů v kontextu okolního terénu (geoportal.cuzk.cz).

1.2. Archeologické odkryvy

Z českého prostředí máme zpracovaných archeologických výzkumů velice málo a bohužel výzkumy neprobíhaly ve zcela ideálních podmínkách, popřípadě byla zkoumaná lokalita ještě před započítím archeologického průzkumu narušena. I přesto se podařilo shromáždit množství informací, jež dokáží verifikovat či doplnit některé závěry dřívějšího archeologického a historického bádání. První archeologický výzkum na lokalitě s hospodářským dvorem či rychtou proběhl již v polovině 19. století na lokalitě Roudnička u Běštína (Korbová – Procházková 2011, 32). Nezkoumal sice přímo hospodářský dvůr, pomohl však upřesnit jeho kontext a funkce v daném osídlení. V roce 1921 započal dr. Petřík archeologický výzkum, během kterého se podařilo odkrýt první z trocnovských dvorů, bohužel se nám z něj, kromě menších publikací nic nezachovalo (Hejna 1957, 167).

V rámci bývalého Československa proběhl rozsáhlý archeologický výzkum dvora v zaniklé vsi Zalužany na Spiši (Polla 1962). I když se jedná o geograficky poměrně vzdálený objekt, nacházející se navíc v poněkud jiném kulturním prostředí, mohou nám zjištěné výsledky jeho průzkumu do jisté míry pomoci při utváření závěrů o podobě a funkci hospodářských dvorů v Čechách či na Moravě. V padesátých letech proběhl výzkum

v jihočeském Trocnově (Hejna 1957). Ten však svým rozsahem a výsledkem k většímu poznání příliš nepřispěl.

V šedesátých letech se uskutečnily výzkumy dva, na Moravě V. Nekuda odkryl u zaniklé středověké vesnice Mstěnice tvrz a dvůr ze 14. - 15. století (Nekuda 1985), zatímco A. Hejna ve středních Čechách na lokalitě Chvojen zkoumal dvůr ze 13. století (Hejna 1971). V osmdesátých a následně devadesátých letech byl vlivem těžby hnědého uhlí vyvolán výzkum cisterciáckého dvora Hrnčiče u bývalého Jenišova Újezdu (Meduna 2002). V případě Ledčic byl ohrazený areál hospodářského dvora z první poloviny 13. století objevený leteckou prospekci, následně ověřen geofyzikálním měřením a výzkum, jenž proběhl počátkem milénia, byl doplněn ještě archeobotanickou analýzou (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010). V roce 2009 byl v Praze-Vokovicích realizován archeologický výzkum v prostoru původního osídlení, kde stával dvůr pražské kapituly. Z tohoto výzkumu však zatím nejsou žádné větší výstupy (Dragoun 2011, 460). Z nastíněného přehledu je patrné, že archeologie ve výzkumu středověkých hospodářských dvorů zatím příliš nepokročila, potenciál tohoto studijního tématu je však nepochybný a zasloužil by si v budoucnosti větší pozornost.

1.3. Písemné prameny

Hlavním zdrojem informací jsou prameny především diplomatické povahy, někde se však můžeme setkat i s prameny narativními, jako v případě Třebíče. Pro trebičský klášter existují tzv. dodatky Kosmovy kroniky z let 1156 - 1162 (Fišer 2012). Do poloviny 14. století je množství pramenů dostupné v edicích, ze kterých získáváme řadu informací majetkoprávního či hospodářského charakteru. Ze světského prostředí se jedná hlavně o listiny stvrzující prodej či pronájem hospodářských dvorů mezi dvěma subjekty. Často se jedná o písemnosti, vzájemně provazující světskou a církevní sféru, hlavně tedy od poloviny 14. století, kdy se začaly některé kláštery zbavovat části dvorů (Čechura 1985, 400). Dalším zdrojem informací jsou konfirmační listiny vystavené papežem, potvrzující klášterní majetky. Ty jsou známy například z Oseka (Charvátová 1979, 307) či Plas (Anderle – Rožmberský – Švábek 1993, 261).

V prostředí klášterů se kromě listin majetkoprávní povahy setkáme i s dokumenty hospodářského charakteru. Ty se mohou objevovat i v kopiáři listin, jakým je například Codex Damascus oseckého kláštera (Charvátová 1979, 314) nebo v listech kláštera sedleckého a skalického (Charvátová 1987, 287). Hospodářský charakter mají také záznamy,

vytvořené při příležitosti vizitace opatem, tzv. vizitační protokoly (Charvátová 1990, 126; Charvátová 2005). Stav dochování pramenů je různý, pro některé kláštery či lokality máme zpráv velmi málo, nebo žádné (Korbová – Procházková 2011, 36; Fišer 2012). Fakt je, že studium pramenů základny nebylo dosud zcela vyčerpáno a představuje tak, stejně jako klasické archeologické výzkumy, veliký potenciál pro následující bádání. V rámci historických pramenů lze vyzdvihnout dvě skupiny, které nám dovolily nahlédnout do hmotné kultury a podoby tohoto prostředí. Jedná se o ikonografické zobrazení hospodářských dvorů, kterých je však poměrně málo, (Chotěbor – Smetánka 1985) a inventáře klášterních dvorů, informující nás o jejich vnitřním vybavení a hospodářském zázemí (Charvátová 1990).

1.3.1. Inventární záznamy

Inventáře jsou poměrně dobrým zdrojem informací o fungování dvora, jeho hospodářského zázemí a účelu, s nimiž se setkáváme během celého 14. století a počátkem 15. století, avšak pro předhusitské období jsou vzácné. Než o kompletní soupis všech předmětů, nástrojů a vnitřního vybavení dvora se jedná o seznam nejdůležitějšího vybavení hospodářského dvora, kusů dobytka či množství pěstovaných plodin, které byly součástí smluv o pronájmu nebo prodeji hospodářského dvora. Dochované dokumenty vznikaly nejčastěji v prostředí farních statků, které byly často pronajímány, dále v rámci vizitací klášterů, při kontrole hospodaření či změn majitelů, kdy se vlastnictví statku ujímala nová vrchnost. Celkem se dochovalo 245 hospodářských inventářů, z nichž 107 vzniklo v prostředí řádu německých rytířů a osmdesát pět se týká farních dvorů. Zbývajících padesát tři inventářů patří ostatním vrchnostem a polovina z nich (dvacet sedm) obsahuje zápisy o klášterních dvorech (Graus 1957, 357; Charvátová 1990, 125).

V některých případech vznikly tyto hospodářské inventáře jako smlouvy na základě dohody o vypořádání dříve odcizeného majetku. Faktorem, ovlivňující výpovědní schopnost tohoto typu dokumentů, je geografická variabilita a charakter zapsaného zboží. Hospodářské inventáře nacházíme ve velké škále nejrůznějších druhů diplomatických pramenů. Kvantitativně se přitom však jedná pouze o zlomek kdysi běžných dokumentů, z nichž většina byla zničena nebo ztracena. Kromě hospodářských inventářů vrchnostenských dvorů máme k dispozici i dvě ojedinělé zprávy z poddanských usedlostí a to z roku 1404 a 1414, v obou případech se týkají pozůstalostního řízení (Graus 1957, 358).

Informace o klášterních hospodářských dvorech, jak již bylo uvedeno výše, jsou devalvovány nesourodostí původu pramenů a růzností jejich záznamů. Nejčastějším

předmětem zájmu těchto inventárních soupisů je dobytkářství; a to zřejmě ze dvou důvodů: jednak kvůli vysoké pořizovací ceně dobytka a jednak kvůli početní nestabilitě stád (celkově se tak s touto kategorií setkáme ve 23 případech z 27). Další nejpočetnější kategorií (jedenáct záznamů) tvoří seznamy nářadí, zde jsou zahrnuty pouze nejdražší části vybavení jako pluhy či vozy. Na třetím místě s počtem osmi záznamů jsou uvedeny počty obilnin jak vysetých, tak uskladněných (Charvátová 1990, 126).

Z klášterního prostředí poskytují nejvíce informací záznamy břevnovského kláštera, které detailně pojednávají o osmi dvorech. Další výhodou je existence břevnovského urbáře z roku 1406. Díky tomu máme poměrně dobré znalosti o hospodaření tohoto pražského kláštera. Celkem sedm záznamů se dochovalo o dvorech vyšebrodského kláštera, zde naopak situaci ztěžuje fakt, že tři z nich se stále nepodařilo identifikovat. Dále již nejsou záznamy tak četné, pocházejí ze dvorů klášterů v Sedleci u Kutné Hory, na Strahově, na Zbraslavi, v Plasech, na brněnském Starém městě, v Doksanech, v Klášterní Skalici, sv. Tomáše na na Starém Městě pražském a sv. Jiří na Hradčanech (Charvátová 1990, 126, 128; Graus 360-364; Šmelhaus 1980a).

1.4. Ikonografické prameny

Ikonografické prameny představují jeden ze zdrojů informací pro poznání podoby dvorů, jejich nevýhodou však může být částečná schematizace objektu. Limitující je také absence sídelního kontextu zobrazených dvorů. V podstatě lze tyto prameny použít dvěma způsoby. Prvním je přímá dokumentační hodnota, zde bychom však potřebovali znát přímé sídelní a krajinné souvislosti evokace podoby objektu. V druhém případě nám vyobrazení slouží jako přímý svědek podoby hospodářského dvora s jeho vybavením či strukturou objektů a v kombinaci dalšími dostupnými informacemi se pak na jejich základě můžeme pokusit o hrubou rekonstrukci příslušného dvora. Taková rekonstrukce nemá žádnou konkrétní vypovídací hodnotu, spíše nám jen pomáhá představit si, o jaký typ objektu se jedná (Chotěbor – Smetánka 1985, 47).

Nejstarší ikonografické vyobrazení dvora pochází z období okolo roku 1400 z Biblia Wenceslai Regis I (obr. 11). Jedná se o objekt oválného půdorysu, ohrazený zahrocenými dřevěnými fošnami s vraty, jaké známe z běžných selských usedlostí. Z vnitřní zástavby objektu lze rozeznat stavby zděné, či částečně roubené, rozložené v podobě písmene "H". V pravé části vidíme obytné stavení se vstupem v přízemí a okny v prvním patře, v jeho těsné blízkosti se nachází věž. Z levé strany na obytné stavení kolmo navazuje stavba, s okénky

v patře, jež evokuje jakýsi spojovací prvek mezi hospodářskou a obytnou částí, je možné, že i tento spojovací prvek sloužil pro hospodářské účely. V levé části objektu najdeme stavbu podobnou obytnému stavení napravo, s tím rozdílem, že místo okének v prvním patře vidíme otevřený štít, lze tedy předpokládat hospodářský charakter této budovy. Podobné typy objektů lze spatřit také na poháru z Barenau či na textilním fragmentu z Toskánska (2. polovina 14. století), který pochází z královské hrobky na Pražském hradě. Jedná se tedy o typ dvora, který kombinuje složku rezidenční i hospodářskou v rámci jednoho ohrazení a lze snad, až na nějaké výjimky, předpokládat typologickou podobnost tohoto typu stavby asi v rámci celé střední Evropy, hlavně u dvorů převážně hospodářského charakteru (Chotěbor – Smetánka 1985, 48).

Odlíšný typ dvora, kdy je rezidenční část od hospodářské části v rámci jednoho areálu zřetelně oddělena, zobrazuje ilustrace z Mandevilova cestopisu (obr. 12, 13), který vznikl někdy před rokem 1420). Na obrázku vidíme samostatně ohrazenou věžovou stavbu na kopečku (zřejmě motte) obehnané asi kamennou zdí, vedle které se nachází skupina hospodářských budov (dvůr), a tento celý areál je obehnan polským plotem. U některých hospodářských budov se zdá, jako by byly kryty doškovou střechou a u jednoho objektu jako by byly jeho stěny pouze pletené z proutí a neomazané. Výpovědní hodnotu obrázku navíc zvyšuje zobrazení hospodářských zvířat, zřejmě se jedná o vepře a kusy drůbeže, snad husy, nebo kachny (Chotěbor – Smetánka 1985, 51).

Pro zobrazení dvora podnikatelského, tedy dvora bez rezidenční části pro jeho drobného feudálního majitele či církevní vrchnost, se musíme uchýlit k použití ilustrace ze 17. století. Jedná se o obrázek z malovaného urbáře broumovského kláštera z roku 1676-1677, na němž je zobrazen dvůr ve vsi Dolní Vižňov na Náchodsku (obr. 14). Vzhledem k okolnostem zachycení dvora, nám nezbyvá nic jiného, než jej opět požit pouze jako evokaci. Na obrázku vidíme snad obdélný objekt tvořený čtyřmi či pěti stavbami, jenž tvoří téměř uzavřený komplex, pouze v pravém dolním rohu vidíme místo budovy plot. Do areálu vedou dva vjezdy v podobě bran. Konstrukce budov je zřejmě trojího typu. U přízemní budovy v levém horním rohu obrázku, kterou můžeme považovat za obytnou (soudě dle přítomnosti komína), se zdá, že hlavním konstrukčním prvkem je kámen. Vidět můžeme tři okénka – dvě směrem ven a jedno do dvora.

Směrem do dvora jsou také vyobrazeny dvoje dveře, jedny zřejmě hlavní vstupní a druhé asi manipulační a pro vstup do zázemí. Střecha by mohla být valbové konstrukce, z obrázku nelze přesně určit typ krytiny, uvažovat můžeme nad šindely či taškami. Vpravo navazující stavba je roubené konstrukce s dvěma velkými vraty, krytí střechy evokuje došky, zřejmě se jedná o stodolu či jiný hospodářský objekt. Kolmo na tento objekt navazuje třetí

budova, jež je nejasné konstrukce (s největší pravděpodobností roubená) přístupná dveřmi ze dvora, absence komínu rovněž naznačuje hospodářský charakter. Největší stavbou je budova ve tvaru „L“ tvořící levou a spodní část dvora. Konstrukce je hrázděná, zřejmě s několika okénky, orientovanými ven ze dvora. V levém křídle stavby je komín, mohlo by se jednat o ubytování pro čeled' či o výrobní provoz. Krytina by mohla být šindelová či z pálených tašek. Uprostřed dvora stojí úzká věžovitá stavba s naznačenými ptáky, nepochybně se jedná o holubník. Stromy stojící vlevo od dvora by mohly znamenat přítomnost sadu (Chotěbor – Smetánka 1985, 51).

Z počátku 17. století pochází také veduta Plas od Jana Willenberga (obr. 15). Na ní vidíme dvůr v popředí kláštera. Toto vyobrazení je poměrně vzácné, protože zachycuje dvůr před barokní přestavbou a je zachycen v původním gotickém stavu. Bohužel vypovídací hodnota tohoto obrázku je velmi omezena a neumožňuje příliš detailní analýzu areálů. O něco lépe je plaský dvůr zachycen na malbě P. Mauritia Vogta, která však pochází z první čtvrtiny 18. století (obr. 16), (Rožmberský 2008).

2. CHARAKTERISTIKA HOSPODÁŘSKÉHO DVORA

Stručně a obecně bychom mohli hospodářský dvůr charakterizovat jako výrobní hospodářskou jednotku vrchnosti se zaměřením na zemědělskou produkci či neagrární výrobu, představující prvek jejího hospodářského či ekonomického zázemí. V kombinaci s tvrzí sloužil i jako sídelní areál pro vrchnost, zejména drobné feudály či nápravníky. V některých případech je s ním tedy možné počítat jako s pojátkem mezi panským sídlem a vesnicí (Chotěbor 1991, 179). I když je téma mé diplomové práce vymezeno 13. – 15. stoletím, domnívám se, že bude vhodné kvůli lepší orientaci přihlédnout i ke století dvanáctému. Stavební podobu hospodářských dvorů ovlivňovaly především: geomorfologie jejich bezprostředního okolí, movitost majitele, ale i také funkce. Současně také představovaly výrazný krajínovotvorný prvek a důležitou součást ekonomického systému vrcholně středověkého českého státu.

2.1. Dvory světské vrchnosti

V průběhu 12. a v první polovině 13. století lze v českých zemích různými způsoby doložit sídla rané pozemkové šlechty, často s vlatnickými tribunovými kostely. Tyto objekty plnily funkci správní a rezidenční (a spolu s tím funkci reprezentativní). Spíše než o dvorce, zajišťující hospodářské zázemí, se však většinou jednalo se čistě o sídlo velmože, které postupem času nahradily tvrz či hrad (Hejna 1971; Laval 2013). I když svou podstatou nespadá tato problematika do tématu, kterému se věnuji v této práci, můžeme tyto velmožské dvora považovat za předchůdce rezidenčních dvorů (Klápště 2012, 154). Od počátku 13. století se pak setkáváme s hospodářskými dvory nově vzniklé šlechty a od přelomu 13 a 14. století s dvory měšťanskými (Graus 1957, 374; Nový 1971). Vztahem mezi hospodářským dvorem s panským sídlem a jeho hmotnou podobou se budu zabývat v kapitole 3.3. Hmotná podoba. Samostatnou kapitolu bádání pak tvoří dvory zeměpanské, jejichž problematiku ve své diplomové práci nesleduji.

2.1.1. Dvory šlechtické

Ruku v ruce se změnami ve správním a společenském systému českého státu ve 13. století mění se také struktura a forma osídlení. Velmožské dvorce ustupují a nahrazují je tvrze a hrady, jako rezidenční místa vrchnosti. V logickém důsledku se společně s nimi začínají objevovat i nové typy hospodářského zázemí s novými prostorovými a formálními vztahy

(Kasička 1985, 60). Tyto dvory byly v Čechách a na Moravě zastoupeny v poměrně hojném počtu, tomu také odpovídá jejich typová variabilita, kterou lze na základě stavební podoby hospodářských dvorů shrnout do několika kategorií (Kasička 1985, 58; Chotěbor – Smetánka 1985, 48). Funkce těchto dvorů se obecně rozlišuje buď jako podnikatelská nebo jako rezidenční v závislosti na případné přítomnosti sídla vrchnosti. Rezidenční dvory zřejmě plnily funkci hospodářského zázemí rezidence, případné přebytky byly posílány na trh (Kasička 1985, 57). Podnikatelské dvory kromě produkce zboží pro vlastní účely sloužily i jako zdroj renty pro majitele. Mimo to nepochybně fungovaly i jako správní jednotka, především v těch případech, kdy byl vzdálen od sídla majitele (Chotěbor – Smetánka 1985, 48). Pokud se bavíme o hospodářském zázemí sídel drobných šlechticů, musíme si uvědomit, že takových bylo během 13. – 15. století postaveno stovky (Svoboda 1998). Zvláštním prvkem nejen v české krajině jsou motte, která by si jistě také zasloužila samostatnou publikaci (Klápště 2012, 150; Hinz 1981).

2.1.2. Dvory měšťanské

Drobné zprávy o měšťanských dvorech máme z prostředí západních Čech, středních Čech, okolí Prahy i z Moravy (Graus 1957, 360). Poznatků o nich bude nepochybně neustále přibývat, nicméně dnes zatím tato problematika příliš mezi badateli nevyvolává příliš mnoho vzrušení. Základní poznatky, které máme, pochází z padesátých a sedmdesátých let 20. století z děl F. Grause a R. Nového (Graus 1957; Nový 1971). Svým původem budou zřejmě tyto dvory mladší než dvory šlechtické, a jejich vznik a rozšíření jsou spojeny bezpochyby s rostoucí prosperitou a bohatstvím úzké vrstvy měšťanstva. Základním posláním těchto dvorů by mohla být podnikatelská funkce. Pokud vznikly jako ryze měšťanské, a nebyly koupeny či pronajaty, měly patrně chudší stavební podobu. Poměrně koncentrovaně je můžeme pozorovat v okolí Prahy či Kutné Hory (Nový 1971). Zprávy o nich však pocházejí i z Klatov nebo Brna (Graus 1957, 372; Nový 1971, 410).

2.1.3. Dvory ostatních světských vrchností

Do této kategorie můžeme zařadit i rychty, ač je přímo nenazýváme dvorem. Poměrně úzký vztah dvorů a rychet můžeme pozorovat na příkladě plaského kláštera, na jehož panství byla koncem 14. a na začátku 15. století celá řada dvorů přeměněna na rychtu a dána k dispozici lokátorovi, který měl na starost přestavbu dvora ve vesnici a rychtu. Tento příklad ukazuje, že se vznikem rychet z hospodářských dvorů je třeba počítat především na

klášterních panstvích. Rychta (rychetní systém) představovala spojení několika vesnic dohromady do jednoho správního okrsku. Rychtář v tomto okrsku soudil drobné právní spory, byl osvobozen od poplatků, disponoval větším pozemkovým majetkem než ostatní sedláci, případně mohl vlastnit svobodnou krčmu (Graus 1957, 194). Do této kategorie spadají i dvory manské. U obou těchto typů předpokládáme funkci rezidenční se zaměřením na subsistenční hospodaření (Nový 1971, 410).

2.2. Dvory církevní

V církevním prostředí se setkáváme s několika pojmy, souvisejícími s dvory církevního, respektive klášterního velkostatku. Ve dvanáctém století se můžeme setkat s tzv. týnem. Toto slovo ve slovanském prostředí běžně znamená plot a je typické pro situaci 10. až 12. století, kdy dosud v Čechách neexistovala opevněná města známá ze západních zemí. V přeneseném smyslu slova název týn znamenal ohrazené, oplocené sídliště. Pokud se budeme zabývat jednotlivými lokalitami v Čechách, zjistíme, že o velké části z nich se ve 13. až 15. století, přímo nebo nepřímo mluví jako o dvorech (Profous 1957, 406). Jelikož se přitom tyto lokality většinou vyskytují v nějaké souvislosti s církevní fundací, je možné je považovat za formu subsistenčního dvorního hospodaření. Vzhledem k nedostatku písemných pramenů lze velmi těžko identifikovat právní postavení těchto jednotek (Meduna 2009). Pokud budeme pátrat po vlastnících dvorů z církevní sféry od 12. století, zjistíme, že jimi byly kláštery, kapituly, fary a rytířské řády. Dvůr mohl vlastnit také špitál (Graus 1957; 360; Petráček 2003).

2.2.1. Dvory klášterní

V klášterním prostředí se často setkáváme s pojmem grangie, (termín „grangia“ se vyskytuje hlavně v papežských listinách, jinak jde zřejmě synonymum k výrazu „curia“ - dvůr), tedy hospodářským klášterním dvorem, to jest dvorem postaveným přímo z iniciativy samotných klášterů (Charvátová 1987, 287). Podstatné rozdíly mezi grangiemi jednotlivých řeholních řádů, zřejmě nebyly, vzájemné difference však nelze vyloučit. Stručně můžeme grangii charakterizovat jako klášterní režijní dvůr bez trvalé rezidenční funkce její vrchnosti (Charvátová 1985, 415; 1987, 295).

I když má grangie určitá drobná specifika, jedná se ve své podstatě o dvůr, jak se o něm hovoří v souvislosti s klášterním velkostatkem, fungující u nás od 11. století. V klášterním majetku nalezneme kromě grangií i dvory rezidenční, například typu dvůr a

motte, tak jak je známe z profánního prostředí (Smetánka – Klápště 1981, 423). V těchto případech zřejmě kláštery nebyly iniciátory stavby, nýbrž takové dvory získaly koupí nebo jako donaci (Charvátová 1987, 297). O klášterních dvorech tedy můžeme hovořit jako o základní hospodářské jednotce, zajišťující zásobování (popřípadě finanční příjmy) příslušného kláštera či konventu, která mohla nabývat různých podob v závislosti na původu, době založení a funkci (Čechura 1985, 397). Otázka, zda tyto dvory plnily pro svou klášterní vrchnost i rezidenční funkci je diskutabilní, teoreticky se tak mohlo stávat pouze dočasně na základě nejrůznějších aktuálních potřeb (Charvátová 1987, 291; Meduna 2006, 248). O většině klášterních dvorů lze z počátku hovořit jako o podnikatelských dvorech, zaměřených na produkci potravin pro vlastní potřebu řeholníků, avšak v průběhu 14. století se přístup k jejich hospodaření mění (Čechura 1985).

2.2.2. Dvory ostatních církevních vrchností

Jak jsem již uvedl, v církevním prostředí nevlastnily dvory pouze kláštery, nýbrž i kapituly, rytířské řády, fary a špitály. Bližšímu poznání této problematiky zatím brání nedostatečný zájem ze strany badatelů. Určité informace pocházejí z inventárních záznamů (Graus 1957, 360), avšak studii tohoto tématu zatím není věnována pozornost. Z prostředí řádu německých rytířů máme poměrně dobré zprávy o hospodaření z přelomu 14. a 15. století, kdy se řádoví bratři intenzivně věnovali zemědělské výrobě (Charvátová 1990, 131). K této otázce se zatím nelze příliš vyjadřovat a nezbývá než vyčkat na další studie.

2.3. Hmotná podoba a vztah k osídlení

V následující části se pokusím popsat základní typy dvorů a jejich vztah k vesnickému osídlení, tak jak je známe na základě archeologických, historických a geodeticko-topografických informací. Z důvodů častých změn majitelů zde nebudu již nadále rozlišovat, zda se jednalo o majetek klášterní či šlechtický. Nastíním jejich podobu tak, jak je vymezil František Kasička pro drobné feudály (Kasička 1985) a jak je popisuje Kateřina Charvátová (Charvátová 1987) bez sídelního a historického kontextu. Rostislav Nový popisuje dvůr jako „komplex obytných a hospodářských stavení – domů, stodol a chlévů – vybavený pravidelně různě rozsáhlou zemědělskou půdou. Její výměra se pohybovala většinou v rozmezí 1-6 popluží (aratura). Standardní velikost zemědělské plochy kolísala však kolem 1-2 popluží, tj. přibližně v rozsahu 2 a více lánů“ (Nový 1971, 407).

2.3.1. Grangie

Jak již bylo zmíněno v jedné z kapitol, jedná se o dvůr původně klášterního založení, o jehož podobě si můžeme udělat představu na základě písemných zpráv (Charvátová 1987) a geodeticko-topografického průzkumu (Anderle – Rožmberský – Švábek 1984; 1993). Dlužno dodat, že písemných zpráv není mnoho a pochází především z období po roce 1300, většinou se objevují v souvislosti s prodejem či pronájmem dvora. V jednom případě se popis dvora v listině objevuje v souvislosti s jeho přestavbou na rychtu (Charvátová 1987, 289). Dosud získané informace vypovídají o grangii jako o objektu obdélného půdorysu s rozlohou přibližně 1Ha, obehnaným hradbou či zdí, se dvěma branami v nároží a zástavbou po obvodu (Anderle - Rožmberský – Švábek 1993, 269).

Centrální a nejdůležitější stavbu grangie tvořilo propugnaculum, věžovitá budova vojenského charakteru stojící uprostřed dvora s vlastním opevněním (příkop a val), jež sloužila k bydlení a v případě nouze jako útočiště pro obyvatele dvora (Charvátová 1987, 291). Součástí dvora byla také sýpka, ta mohla být i kamenná, jak potvrzuje výzkum dvora Hrnčíře (Meduna 2006, 253). Dále stáje, chlévy a obytný dům. Nejdůležitější budovy byly zřejmě zděné, hospodářské stavby pak dřevěné. Při povrchové sběry naznačují používání cihel a nespalné keramické krytiny, ne zřejmě u všech budov, jelikož jsou známy i nálezy šindelových hřebíků (Anderle - Rožmberský – Švábek 1993, 269). Díky listině o pronájmu z roku 1417 známe soupis budov náležející ke dvoru vyšehradské kapituly. Hradbou opevněný dvůr s věží uprostřed, u vjezdu do dvora šafářův dům, sklep, 3 malé a velké stáje, dvě kamenné stodoly pokryté šindelem (Graus 1957, 67).

Vztah grangií k okolnímu vesnickému osídlení byl různý, z analýzy cisterciáckých panství v Čechách lze vyčlenit šest různých variant. I když byli cisterciáci ve svém přístupu k osídlení specifictí, myslím, že tyto případy je možné, samozřejmě s určitou opatrností, vztáhnout i na ostatní řády. Tyto varianty jsou:

1. Dvůr mohl vzniknout na zeleném drnu, bezpochyby se tak dělo v případě založení kláštera, kdy byl vystaven jeden dvůr přímo v sousedství klášterních budov. Takto mohly v ojedinělých případech vzniknout i dvory ve vzdálenější poloze od kláštera.
2. Dvůr nahradil původní ves. K těmto případům docházelo, když klášter dostal půdu již s dříve vzniklým vesnickým osídlením a chtěl její plužinu využívat pouze pro potřeby hospodářského dvora.

3. Dvůr vznikl vedle původní vesnice. V tomto případě bylo nepochybně nutné nějakým způsobem přerozdělit zemědělskou půdu, jíž až dosud využívali poddaní, nebo rozšířit její plochu dalším mýcením lesního porostu.
4. Dvůr nahradil starší knížecí či šlechtický dvorec stojící mimo ostatní osídlení, přičemž převzal původní plužinu tohoto dvorce.
5. Dvůr byl součástí většího rozptýleného osídlení a stal jedním z mikrocenter takto osídlené oblasti, aniž by přitom narušoval ostatní dílčí sídelní jednotky dané oblasti s rozptýleným osídlením. Nelze vyloučit ani možnost, že nový dvůr mohl vzniknout na místě jedné z dílčích sídelních jednotek.
6. Dvůr byl již součástí získané vesnice. V takovýchto případech se s velkou pravděpodobností jednalo o hospodářské dvory, jež klášter sám nevystavěl, nýbrž koupil či získal jiným způsobem.

Nově postavené hospodářské dvory se případně také mohly stát základem pro další osídlení, a případně také po svém zániku poskytnout stavební materiál pro další osídlovací aktivity (Charvátová 1986, 464).

2.3.2. Podnikatelské dvory

Pro tento typ dvora je typická absence rezidenční části pro vrchnost - tvrze. Velikost a podoba takového dvora byla zřejmě závislá na době vzniku, regionu, movitosti majitele i účelem. Nelze však vyloučit značnou rozlohu (Smetánka – Klápště 1981, 422; Chotěbor – Smetánka 1985, 52). Z dosavadních poznatků víme, že areál mohl být buď obdélného popř. čtvercového půdorysu (Smetánka – Klápště 198, 449), nebo složitějšího dvojdílného tvaru (Kypta – Laval – Neustupný – Šimůnek 2012, 558).

Jelikož dvůr tohoto typu nedisponuje výraznou obytnou stavbou, může být jeho identifikace obtížná, především ve vesnickém prostředí může být snadno zaměněn za rychtu či velká selská stavení. To může být i případ dvora v Roudničce či Svídně (Korbová – Procházková 2011; Smetánka 1988). Z hlediska funkce vnitřní zástavby můžeme vždy počítat snad jen s obydlím a nejnutnějším zázemím pro obyvatele, funkce ostatních budov bude záležet na hospodářském a výrobním záměru majitele. Samozřejmě všechny tyto podmínky platí pouze v případě, že dvůr vznikl jako podnikatelský. Nelze vyloučit, že jako podnikatelský dvůr mohl sloužit i dvůr, původně založený jako rezidenční či jako grangie. Stav bádání zatím neumožňuje bližší popis objektu. Podnikatelské dvory zatím známe pouze z vesnického prostředí.

2.3.3. Rezidenční dvůr

Typy rezidenčních dvorů můžeme rozdělit do tří kategorií, jež se vyčlenily z různých variant vztahu dvora a tvrze.

První typ představuje dvůr, tvořící jakési předpolí tvrze, v tomto případě je tvrz přístupná přes dvůr, který mohl být součástí opevnění. Vyskytovat se mohl jak v členitějším terénu, tak v rovinnatě krajině. Pokud byl situován ve výraznějších polohách, například na ostrožnách, mohlo to ovlivňovat jeho vztah k vesnickému osídlení, které se nacházelo opodál v příhodnějších sídelních podmínkách (Smetánka – Klápště – Richterová 1979). Pokud byl založen v méně členitém terénu, mohl být jeho areál přímo součástí vesnice (Smetánka – Klápště 1981, 449).

Druhým typem jsou případy, kde byly dvůr a tvrz navzájem odděleny, ačkoli se nacházely vedle sebe (Nekuda 1997). V takovýchto situacích byl vstup do tvrze orientován směrem ke dvoru, který byl průchozí a mohl tvořit také jakési předpolí, avšak neopevněné (Kasička 1985, 58).

Třetí typ reprezentuje areál, v němž tvrz (nebo jiná obytná budova vrchnosti) a dvůr tvoří jeden celek. Tento typ lze dále dělit do tří podkategorií:

- a) tvrz stojí neopevněna v rámci opevněného dvora (Korbová-Procházková 2011);
- b) tvrz je opevněna v rámci neopevněného areálu dvora (Kasička 1985, 58);
- c) extrémní příklad, kdy nebyl opevněn ani dvůr ani tvrz; počítat lze s oplocením, či jiným způsobem lehkého vymezení (Hejna 1956).

V druhém a třetím typu jsou dvory i s tvrzi součástí vesnice (Chotěbor – Smetánka 1985; Kasička 1985). Toto vyčlenění tří podtypů je pouze základní a orientační, prostorové vztahy budou jistě složitější.

2.4. Sociální struktura

Hlavní pracovní silou, zajišťující stálý chod na dvoře, byla především čeleď (familia). Dále bylo využíváno dočasné námezdní síly v podobě podsedků, dle písemných pramenů ze dvora Bříství a Kostelec u Křížku, mohli robotovat třeba i jednou týdně a podílet se tak na pravidelném chodu dvora. Základním rozdílem mezi těmito dvěma kategoriemi byla míra svobody. Zatím co podsedci měli rodinu, čeleď nikoliv. Roboty sedláků se využívalo pouze v případě potřeby při sezonních pracích. Břevnovský klášter je využíval hlavně při senoseči a

sklizni, naopak ze sedlckého kláštera máme zprávy o využívání robotníků k mytí a stříhání ovčí. Vzhledem k nedostatečným písemným pramenům musíme předpokládat, že robota nacházela uplatnění při časově náročných pracích, které se ovšem mohly lišit klášter od kláštera. Také je třeba počítat s využíváním námezdní pracovní síly a to hlavně v případech, kdy docházelo k ubývání robotníků (Charvátová 1990, 127, Graus 1957, 220).

3. SPRÁVNÍ SYSTÉM A HOSPODÁŘSKÉ ZAMĚŘENÍ DVORŮ

Od konce 14. století se počet hospodářských dvorů v samostatné režii vrchnosti začal snižovat a postupně docházelo k jejich pronajímání, nebo proměně na rychty, jež plnily správní funkci. Rychtář vybíral poplatky, soudil drobné přečiny, zajišťoval robotu a chod dvoru, mohl mít i výčepní právo. Církevní instituce, zejména kláštery, se snažily co nejvíce centralizovat pozemkovou držbu a získat k nim práva podobné středověké vrchnosti. Správa těchto pozemků spadala do tzv. klášterního velkostatku (Graus 1957, 206; Čechura 1994).

3.1. Církevní velkostatek

Pojetí předhusitského klášterního velkostatku v české historiografii ovlivnily především výsledky studia F. Grause. Ten nekriticky používal prameny z širokého časového rozpětí i rozsáhlého geografického území. Pracoval s termínem „panský velkostatek“ a nerozlišoval mezi statky klášterními, kapitulními a (arci)biskupskými (Čechura 1985, 395; Čechura 1994).

Rostislav Nový rozlišoval mezi církevním a světským velkostatkem, a považoval ve 14. století za dominantní formu hospodaření rentový hospodářský statek. Systém opírající o hospodářské dvory podle něj zanikl na přelomu 12. a 13. století, kdy měly roli správy velkostatku převzít vznikající poddanská města. Podle J. Čechury ale ne úplně správně charakterizoval hospodářský dvůr jako správní centrum klášterního velkostatku v předhusitských Čechách (Čechura 1985, 396). Přejít k peněžní rentě je třeba chápat jako důsledek dlouhodobého vývoje, který ovšem nebyl schopný nabýt v Čechách 13. století čistě peněžní renty. Při zkoumání církevního velkostatku předhusitských Čech je důležité v úplnosti pochopit režijní hospodaření klášterních velkostatků (Čechura 1985, 397).

Hospodářské dvory plaského kláštera jsou poměrně dobře doložené v písemných pramenech a je zajímavé, že ještě ve 14. a 15. století jsou poblíž nich evidováni služební řemeslníci a čeledí ze služebných osad. To by mohlo dokazovat, že velkostatek přemyslovského hospodářského charakteru, jehož základy můžeme hledat na konci 10. století, zůstal v případě tohoto kláštera zakonzervován až téměř do samého konce předhusitského období (Čechura 1985, 398).

3.2. Živočišná a rostlinná produkce

Z historického hlediska se nabízí pohled do vybavení klášterních dvorů jejich inventáře (Šmelhaus 1980b). Reprezentativnější jsou však záznamy z dvorů inkorporovaných far, což pro historiky může představovat problém z hlediska odlišné funkce dvora. Farní dvůr jistě představoval zásobovací jednotu pro lokální reprezentativní osobnost, jakou byl farář, a k tomuto účelu musel být upraven. Hlavní rozdíl mezi klasickým hospodářským dvorem a farním dvorem tkvěl asi hlavně ve větší všestrannosti výrobních kapacit farního dvora, jinými slovy, musel umět vyrobit různé druhy produktu oproti dvoru, který byl orientován čistě ekonomicky (klášterní dvůr). Farní dvory se mohly podobat například dvorům, jež měly na starosti například přímé zásobování konventu, z tohoto hlediska pro nás mají tyto záznamy určitou hodnotu (Charvátová 1990, 129; Šmelhaus 1980a).

3.2.1. Zemědělství

Základem klášterní rostlinné výroby bylo obilnářství, pěstující všechny čtyři základní obilniny, doplňované další plodinami, především luštěninami (většinou se nejčastěji dozvídáme o hrachu). Mohlo to však být i proso, mák, konopí, vikev, kroupy či řepa. Zasevaly se na jaře (hrách a oves) i na podzim (pšenice a žito), ječmen se sel jako jař i jako ozim. Obilí bylo zřejmě vymlacováno pouze částečně, ihned se čistila část k okamžité spotřebě a zbylá část byla uskladněna v sýpkách nevymláčena a čistila se postupně dle potřeby (Šmelhaus 1980a, 121-129). Díky presenci vinařského nářadí máme nepřímé důkazy pro vinařství z Dolánek (okr. Mladá Boleslav), z Kostelce (u Křížků?) zase máme zprávy o přítomnosti chmele a sladu (Graus 1957, 360). Z písemných pramenů jsou k dispozici důvěryhodné zprávy i o lučním hospodářství (Charvátová 1990, 127).

K obdělávání polí byla často využívána koňská síla, což dokládá kromě četných zmínek v inventárních zápisech i přímé určení koňů jako zvířat pro orání, doložené na několika dvorech (Blšany, Chotouň I, Bříství, Chcebuz,) méně často jsou zmiňovány volí (Graus 1957, 374; Šmelhaus 1980a, 129-135). Písemné prameny také naznačují, že by mohla být práce koňské a volské síly dělena dle příslušného nářadí, konkrétně, že s rádlím orali volí a s těžkým záhonovým pluhem koně. Je však také možné, že hlavním důvodem byla ekonomická situace (kůň je dražší a skýtá pouze pracovní sílu) či regionální odlišnosti (například v jižních Čechách se volské potahy používaly ještě v 16. století). Dobře je doloženo i hnojení, z Břežan máme přímý důkaz z písemných pramenů, kde je vysloveně

zmíněno. Další zmínka pochází ze Zličína, kde je hnojení doloženo nepřímo v podobě vozů vyčleněných pro převážení hnoje (Charvátová 1990, 127).

3.2.2. Chov hospodářských zvířat

Mezi hlavní předměty živočišného hospodářství patřilo bezesporu dobytkářství, které je doloženo ve velkém množství (Šmelhaus 1980a, 157-163). Jeho největší výsadou bylo všestranné využití možností, které skýtalo, ať už se jednalo o využití tažné síly, kůže či potravinářských výrobků. Největší početní zastoupení měly krávy, dále pak býci a volí. Dalším ekonomicky významným zvířetem byl kůň, díky pramenům však víme, že se počty stád lišily klášter od kláštera, zde svou roli asi sehrála pořizovací cena a praktičnost zvířete. Písemné prameny hovoří o jejich využití nejen k záprahu za pluh, ale i za kočár, k práci v lese či jízdě (Charvátová 1990, 128). Dochovaly se i záznamy o chovu holubů.

Zajímavé je porovnání hospodářské strategie břevnovského a vyšebrodského kláštera, vycházející z dochovaných inventárních zápisů. Porovnáme-li procentuelní zastoupení kusů chované zvěře, všimneme si, že hlavním předmětem hospodářského zájmu břevnovského kláštera byl chov ovcí (45,9%) dále následují vepři (26,9%), skot (17,3%) a koně (9,7%). Oproti tomu u vyšebrodského kláštera vede skot (57,1%) následují ovce (25,9%), vepři (12,3%) a koně (4,7%). Při porovnání počtu kusů v poměru k počtu dvorů vychází lépe břevnovský klášter s 65 kusy na dvůr, oproti vyšebrodskému klášteru se 43 kusy na dvůr. Zajímavé by bylo porovnat geografická specifika těchto dvorů s výše zmíněnými čísly, avšak to není možné kvůli neznámé poloze některých lokalit. Další zádrhel představuje relevantnost těchto dat, kvůli způsobu a časové rozmanitosti jejich pořízení je nelze brát příliš vážně, pouze orientačně (Charvátová 1990, 128; Graus 1957, 360).

V prostředí některých dvorů byla zaznamenána lovecká výstroj. Bývá zmiňováno vybavení na rybolov, lov a čižbu. Bezpochyby tak tímto způsobem docházelo ke zpestřování jídelníčku. Zajímavé, je také, že se na některých dvorech byli drženi v zajetí kanci (Charvátová 1990, 129; Graus 1957, 360, 374).

3.3. Řemeslná výroba

Dvůr jako hospodářská jednotka sloužil nejen jako zázemí pro zemědělskou produkci, nýbrž i jako řemeslný výrobní areál. Řemeslné možnosti takovýchto areálů se lišily v návaznosti na jejich funkci. Především se jednalo o dvory, jejichž hlavním náplní práce bylo

vyrobit potřebné množství požadovaného zboží pro užití příslušného dvora a reprezentaci jeho majitele. Teprve přebytky byly směřovány na trh, popřípadě výroba pro trh hrála až sekundární roli. Jednalo se asi především o objekty, které tvořily základ malého správního celku například dvory farní, feudální rezidenční a rychty. Podobně mohly fungovat i klášterní dvory v rámci subsistenčního hospodaření, s tím, že v těchto případech se vedle vlastní konzumace a prodeje přebytků na trh vyskytoval ještě další článek v podobě zásobování konventu (jestli v těchto případech existovaly řemeslně specializované dvory a docházelo k masivnímu přerozdělování zboží, nebo zda byly dvory s všestrannější řemeslnou výrobou, těžko říci). V této otázce vycházíme především z inventárních zápisů farních dvorů, které měly v tomto ohledu nejdetailnější záznamy. Zajímavá je v tomto ohledu absence zemědělského nářadí, naopak přítomnost lesnického, tesařského a asi i truhlářského vybavení. To může svědčit o snaze mít dvůr co nejsoběstačnější a zajistit chod dvoru pokud možno co nejvíce vlastními silami (Charvátová 1990, 128).

Časté jsou zmínky o pivovarnictví, které máme doloženo přímo v podobě specializovaných místností, braxatorií, určených pro vaření piva. Dalšími důkazy jsou například pánve na vaření piva, velké množství sudů a skladování sladu a chmele. Zmiňovány jsou mléčné výrobky, jako například máslo, sýr či smetana, toto považujeme za nepřímý doklad výroby mléčných produktů. Je doloženo zpracování lnu a snad i vlny. Nechybí doklady o řeznictví v podobě speciálních seker (Charvátová 1990, 129; Graus 1957, 374-381).

4. ROLE DVORŮ V ZÁZEMÍ PRAHY

Dobře zmapovaným příkladem je Praha. Ve 14. století se jednalo o velkoměsto evropského formátu, jehož význam nadále Karel IV. upevňoval novými právy, zakládáním veřejných staveb a nových městských čtvrtí. Ve druhé polovině 14. století se začala ze značně diferencovaného městského celku stávat aglomerace, jež se demograficky a institucionálně odlišovala od ostatních českých měst. Hospodářská a politická funkce však zůstávala stejná jako u měst menších (Nový, R. 1971, 398).

Příčinou toho bylo různorodé etnické složení obyvatelstva, rozlišná produktivita výroby a neekvivalentní regulovaná směna zboží v podmínkách feudální renty. To samo o sobě byl důsledek vzniku Prahy, jako výrobě tržního centra, kdy se v určitém období jevila jako vhodné místo pro výrobu a následnou směnu zboží z feudální renty (a její následnou přeměnu v peněžní rentu).

4.1. Řemeslná výroba v Praze

Pro Prahu se od 12. století stává charakteristická přítomnost řemeslných dílen, které se rozrůstají a rozvíjejí společně s městem. Výroba se zaměřovala hlavně na potřebu města a jeho nejbližšího okolí, tím se vyvíjela i sociálně ekonomická struktura obyvatel. Dálkový obchod měl v Praze, kromě několika málo odvětví, hlavně importní charakter (Nový, R. 1971, 399). Logicky z toho vyplývá, že většina řemeslné produkce byla určena pro trh městský a místní. Po roce 1350 začal trh směřovat k ochranářství a monopolizaci, což se projevilo vznikem cechů.

Tyto změny v důsledku znamenaly vyšší moc městské správy nad řemeslníky, jež se projevovala mimo jiné v organizování trhů. Ve druhé polovině 14. století panovník dovolil pražským městům pořádat několik týdenních a denních trhů, hlavně potravinářských. Ty se konaly nezávisle na třech výročních trzích – svatováclavském, svatovítském a později i trhu při příležitosti ukazování říšských relikvií (všechny se odbývaly na Starém Městě pražském). V roce 1360 byl zřízen senný trh a roku 1367 získalo Nové Město pražské právo konat v pondělí v úterý a ve středu trh se slanečky, obilím a uhlím. V roce 1376 byl povolen o každé sobotě masný trh na Starém Městě pražském. Dále se městské trhy zintenzivňovaly, až v roce 1393 dovolil Václav IV. konat každý den svobodný trh s obilím a moukou na Starém Městě pražském. Tyto trhy, krom zajištění chodu města, přitahovaly i potenciální zákazníky řemeslníků z okolí Prahy (Nový, R. 1971, 400), (tab. 1, tab. 2).

Je třeba zdůraznit, že tabulka 2 je značně zkreslená a to hned z několika důvodů, například u cechovních řemesel jsou evidováni pouze mistři (podmínkou přijetí do cechu bylo vlastnění nemovitosti). Celkově lze odhadnout počet řemeslníků v Praze počátkem 15. století na cca 3500 (počet obyvatel byl asi 30 000). Za hlavní odbytiště pražských řemeslníků lze předpokládat hlavně trh místní, v minimální míře bylo zboží určeno pro dálkový obchod.

4.2. Hospodářské zázemí Prahy

Hospodářské zázemí měst tvořilo mílové právo o rozsahu 9-11 km, to se však muselo zákonitě lišit dle velikosti města vybaveného tímto právem. Jako příklad jsou uvedeny místa v severozápadních Čechách, kde vzdálenost mezi městy (Kadaň – Louny – Žatec – Most – Chomutov) činí zhruba 20km a aby si jednotlivá města nekonkurovala, byla data týdenních trhů upravena tak aby se nekonaly ve stejný den (Nový, R. 1971, 402). Jako příklad lze uvést případ Chomutova a Mostu kdy „*král Václav II. ustanovuje na žádost rychtáře přísežných i vsí obce města Mostu, aby týdenní trh v Chomútově v úterý místo v pondělí konán byl, by nespadal na týž den jako v Mostě.*“ (CIM II, č. 59). Předpokládá se, že trh v Žatci, který byl dvakrát týdně, neprobíhal v úterý. Na základě těchto skutečností se lze domnívat, že (nejen) v případě Prahy nebylo mílové právo založeno na jednoduchém vymezení prostoru okolo Prahy, ani ztrojnásobením míle (tři města pražská), nýbrž na celkové geografické situaci, dostupnosti i velikosti populace (Nový, R. 1971, 403). Při odhadování velikosti zázemí pražské aglomerace posloužilo přibližné vyměření mílového práva nejbližších královských měst (Mělník, Beroun, Slaný, Kouřim) a začlenění starého pražského sídelního území na jih od Prahy. Celkově tak můžeme počítat s okruhem zhruba 20-25 kilometrů.

4.3. Majetková struktura pražského zázemí

Rozložení majetkové držby ve vymezeném prostoru je dáno specifickým vývojem zdejších feudální vrstvy. Její vývoj začal v 10. století z knížecí družiny a svobodných Čechů, mezi 11. - 13. stoletím se proměnila ve specifickou sociální vrstvu (Klápště 2012, 397). Ve 14. století již byla pozemková držba rozdělena a feudální vrstva plně etablována, v této době se také začal objevovat nový fenomén v podobě bohatého městského patriciátu, který začal hrát významnou roli v pozemkovém vlastnictví. Zapomenout nesmíme ani na církevní instituce, které již od konce 10. století nabývaly na síle díky štědrým darům od krále, šlechty a později i měšťanů (Nový 1971, 404; Musílek 2015, 73-90).

Specifický charakter vývoje potvrzuje i fakt, že se v okolí Prahy nesetkáváme se zeměpanským velkostatkem, který by mohl rozsahem konkurovat například zeměpanským velkostatkům na nově kolonizovaném území. Celkově se v této oblasti nacházelo 508 lokalit vrchnostenských statků, ze kterých lze vlastnický určit 501, 347 jich bylo vlastnický celistvých a 154 rozděleno na 3-4 majitele (343 dílů). Vztah jednotlivých lokalit k příslušné vrchnosti znázorňuje následující tabulka (Tab. 3). Od poslední čtvrtiny 14. století lze spatřovat určité změny ve vlastnictví statků, dochází k drobení, zániku či asimilaci majetku drobných feudálů (největší koncentraci zemanského majetku nacházíme v oblasti jižně od Prahy, konkrétně na Říčansku, Jílovsku a Černokostecku, určitá enkláva se nacházela i na Kladensku) ve prospěch měšťanů. Ty samé tendence se objevovaly i u půdy řádových církevních institucí (ty se i kvůli změnám v hospodaření snažily svých statků zbavovat a ponechat si pro vlastní potřeby jen ty v nejbližším hospodářském zázemí). To se týká hlavně klášterů břevnovského, ostrovského, strahovského a zbraslavského, které měly v okolí Prahy asi největší a poměrně ucelený majetek (Nový 1971, 405; Musílek 2015, 73-90).

4.4. Ekonomická struktura

Struktura pražského contado se zakládala v podstatě na několika způsobech přerozdělování zboží, které bylo odvislé od sociální struktury a formách pozemkového vlastnictví. Při bližším pohledu na území, spadající pod pražské mílové právo, zjistíme, že se zde nachází deset pravidelně rozmístěných trhových městeček, která sloužila jako subemporía k přerozdělování zboží. Tato městečka disponovala vlastním mílovým právem (uděleným okolo 14. století) a některými dalšími výsadami, které však nebyly nijak v rozporu s pražským mílovým právem, spíše jej doplňovaly a sloužila k usnadnění distribuce zboží k cílovým zákazníkům. Jedním příkladem je městečko Chlumín (severně od Prahy) s ochranným pásmem 12-16 kilometrů, do kterého spadalo třicet vesnic. Toto lze vztáhnout i na ostatních devět trhových městeček (Nový 1971, 406).

Nejdůležitější roli v zásobování Prahy hrála vesnická malovýroba a zemanské, popřípadě měšťanské hospodářské dvory (Musílek 2015, 76-87). Obě tyto skupiny zásobovaly pražský trh přímo, nebo pomocí subemporí a bylo to jejich hlavní účel. Další možný způsob, jak se zboží mohlo dostat k zákazníkovi, bylo tzv. ládování – výkup zemědělských komodit na vesnicích kvůli jejich následnému odvozu na trh. Rozdíl mezi hospodářskými dvory zemanů a měšťanů a mezi vesnickou malovýrobou byl pouze v sociálním postavení majitele, jinak obě místa produkovala zboží za účelem umístit jej na

trh. Dalším důležitým zásobovatelem Prahy byly hospodářské dvory církevních institucí. Zde však situace byla složitější a to hlavně z hlediska změn v hospodaření klášterních velkostatků. Ty původně vznikly za účelem subsistenčního hospodaření a pouze přebytky měly být k dispozici na trh, časem se však ukázalo, že tato situace je trvale neudržitelná (Nový, R. 1971, 407).

Na počátku 15. století je totiž zřejmá tendence klášterů ustoupit z formy režijního hospodaření. Dobře je to pozorovatelné na příkladě čtyřech klášterů (břevnovský, strahovský, zbraslavský a ostrovský), které se v tomto období snažily udržet pouze dvory, zajišťující zásobování kláštera a orientované na výdělečná odvětví (vinařství, chov ovcí, chov hovězího dobytka). Jak vypadalo takové hospodaření v číslech, si můžeme ukázat na příjmech a výdajích další církevní instituce, pražské komendy johanitů z roku 1373. Celkové příjmy činily zhruba osm set kop grošů, z vlastní režie plynula částka 180 kop a z peněžní renty 620 kop. Finanční zajištění chodu dvorů vyšlo ročně na 220 kop. Pronajímání části hospodářského zázemí tak bylo nejen výnosnější, ale v podstatě nezbytné. Pro takové hospodaření pak byl velice důležitý i dobře fungující trh a diferenciovaná výroba, které by zabezpečily dostatečný přísun zboží (Nový 1971, 410).

5. DVORY NA CISTERCIÁCKÉM PANSTVÍ

Rozmach cisterciáckého řádu ve 12. – 13. století způsobil, stejně jako kolonizace, změny ve struktuře osídlení. Často se stávalo (hlavně v Anglii) že byly rušeny celé vesnice a místo nich zakládány dvory. Podle cisterciáckého modelu neměl řád vlastnit jinou půdu, než tu, kterou sám kolonizoval. Základní hospodářskou jednotkou jsou grangie – hospodářské dvory. S postupem času dostával řád i půdu osídlenou a byl nucen ke kompromisům, vesnici zbouřal a místo ní postavil dvůr. Během 13. století byl původní ekonomický model částečně opuštěn a řád nadále fungoval jako feudální vrchnost s rentovým velkostatkem, který doplňovaly režijní dvory. Cisterciácké kláštery v Čechách můžeme rozdělit do dvou skupin. První skupinu reprezentují kláštery vzniklé před rokem 1200, které ještě mohly být ovlivněny původním cisterciáckým modelem – Sedlec, Plasy, Nepomuk, Hradiště a Svaté Pole (Charvátová 1986, 461).

Cisterciácký řád vznikl roku 1098 a ve své době patřil mezi reformní řeholní řády. Od ostatních řádů se vymezoval hlavně odlišným pojetím ekonomiky, jejíž hlavní idejí bylo autarkní hospodaření, tj. závazek řádu, že nebude vybírat žádné poddanské dávky a na svém panství bude hospodařit pouze ve své vlastní režii. Z tohoto důvodu se měla nová opatství zakládat na dosud neosídlených územích, jež měl řád dále kolonizovat. Dřívější badatelské předpoklady vedly, na základě cisterciáckého pojetí ekonomiky, k myšlence o významném podílu cisterciáckého řádu na kolonizaci střední Evropy. Tyto předpoklady se však díky studiu některých opatství v Polsku a Německu ukázaly jako liché a nadhodnocené.

Takto formulovaný ekonomický model mohl fungovat pouze za předpokladu, že bude v Evropě stále dostatek volné (nekolonizované) a dostatečně úrodné půdy. Samozřejmě v době vzniku této myšlenky muselo již být jasné, že tento model je dlouhodobě neudržitelný, což se také hned projevilo. Nově založené cisterciácké kláštery, kromě vlastní kolonizační činnosti přejímaly a rušily celé vesnice, aby je mohly nadále přeměňovat na grangie. Od konce 12. století začala být tato myšlenka opouštěna a cisterciáci se dále staly běžnou feudální vrchností s rentovním hospodařením.

Základní hospodářskou jednotkou těchto nově vybudovaných panství byla grangie. V Čechách existovalo v předhusitské době deset opatství, polovina z nich vznikla mezi lety 1142-1150 a ostatní postupně od konce 12. století do poloviny 14. století. Velikou překážkou studia osídlení je stav dochování pramenů pro jednotlivá opatství, které nám v některých příležitostech znemožňuje jakoukoliv rekonstrukci (Charvátová 1985, 415).

5.1. Plaský klášter

Informace o plaském panství máme poměrně dobré, na jejich základě si můžeme udělat představu, jakou roli v něm sehrály dvory po stránce sídelní i hospodářské. Klášter byl založen kolem roku 1144 králem Vladislavem I. a byl hned od začátku obdařen poměrně rozsáhlými pozemky na severním Plzeňsku, kde již probíhala intenzivní kolonizace, iniciovaná místní šlechtou a králem (Vlček - Sommer – Foltýn 1997, 417). Jednalo se o kolonizaci především českou, jak dokládá řada toponym. Před rokem 1250 zde cisterciáci ve třech lesních újezdech založili šest až jedenáct vsí a jednu obnovili. Po roce 1250 pak kolonizace probíhala dále od kláštera, kde byly založeny čtyři nové vsi a dvě obnoveny, to však již bylo mimo souvislé panství plaského kláštera.

Klášter nadále vlastnil některé pozemky u Prahy, kde založil jednu ves. Dvorů založil klášter do roku 1250 celkem dvanáct, z toho jeden u Prahy. U jednoho dvora lze předpokládat vznik na zeleném drnu, jednalo se však o dvůr u kláštera. U většiny ostatních dvorů je nutno počítat s předchozím osídlením, které po jejich založení zaniklo. Jeden dvůr stál jako součást vsi. Do počátku 14. století vlastnil klášter sedmnáct vsí, v průběhu svého trvání jich měl celkem dvacet jedna. Klášter dále založil poddanská městečka Kralovice a Žihle, druhé jmenované však do roku 1351 své postavení ztratilo (Charvátová 1985, 416; Rožmberský 2008; Čechura 1985, 400).

U Plas je zřetelně vidět změna jeho hospodářského systému v první polovině 14. století. U jeho dvorů je typické, že jsou okolo poloviny 14. století přeměňovány na rychty. Současně poloviny 14. století vznikla severně a severozápadně od kláštera čtyři nová poddanská městečka (Kožlany – 1313, Nečtiny – 1330, Rabštejn nad Střelou – 1337, Jesenice 1352), jež se stala se novými centry klášterního velkostatku (Čechura 1985, 400). Zde jsem se zaměřil na dvory, které klášter vystavěl, či velmi pravděpodobně vystavěl (obr. 17, 18, 22).

5.1.1. Rinthof

Jednalo se o hospodářský dvůr založený jako součást areálu plaského kláštera. Vznikl někdy těsně po jeho založení. Název pochází od německých mnichů (dvůr zmíněn 1250), kteří jej tak nazývali snad podle jeho účelu (v 16 století je tu doloženo třicet pět krav, jedenáct jalovic a stejný počet koz). Později už se o něm takto konkrétně nemluví, avšak stavba zůstala jako kompaktní součást klášterního areálu. Situován je v jeho severozápadní části s branou na jihozápadě. Dvůr sice prošel barokní přestavbou, avšak některé jejich části se zachovaly či byly zakomponovány do nových budov. Konkrétně část věže s gotickým portálem, která dále

fungovala jako přístavek bývalých stájí. Také je dochována původně románská budova se zachovaným románským ostěním oken a gotickou černou kuchyní. Je to poměrně unikátní, jelikož barokní přestavby u většiny dvorů zlikvidovaly původní architekturu (Rožmberský 2008, 6), (obr. 15, 16, 22).

5.1.2. Kaznějov

V původní královské nadaci ještě ves, roku 1250 se však o něm již hovoří jako o grangii, která ovšem neměla dlouhého trvání, jelikož již roku 1346 bylo rozhodnuto o zpětné přeměně na ves. Tou byl pověřen lokátor, kralovický rychtář Petr, který rozdělil zdejší pozemky na šestnáct lánů. Při příležitosti této přeměny byla vydána listina, která popisuje grangii před přeměnou. Díky této listině si můžeme udělat představu o její podobě, zmiňuje propugnaculum, ratejna (obydlí), „comoda“ (což byla zřejmě stodola), sýpku se sklepem, a refektář. Součástí dvora byl také ovčín (Rožmberský 2008, 9).

Petrovi připadlo propugnaculum, rychtářský úřad v Kaznějově, svodobný lán a měla mu připadnout třetina vybraných pokut. Tímto způsobem se vlastně z propugnacula stala rychta. Část pozemků získaly noví osadníci a část klášter, který je připojil k ovčínu, jenž zůstal v jeho vlastnictví. Petr prodal roku 1350 rychtu Protivovi z Volfštejna, ten musel být klášteru k dispozici k obraně kláštera v případě ozbrojeného konfliktu. Do roku 1623, kdy byla v rámci pobělohorských konfiskací rychta opět vrácena klášteru, se zde vystřídala celá řada majitelů. Jelikož budova bývalého propugnacula byla neustále obývána členy vyšších společenských vrstev, muselo se to projevit i jejím vzhledu. Dnes však neznáme polohu této ani žádných jiných budov bývalé grangie. Jediné drobné vodítko mohou poskytnout hluboké sklepy s valenou klenbou v domě č. p. 9 na staré návsi. Souvislost sklepů s propugnaculem však není zatím ověřena (obr. 22), (Rožmberský 2008, 10).

5.1.3. Sechutice

Plaský klášter dostal jako součást své nadace obec (Horní) Sechutice, roku 1183 pak panovník řádu věnoval i ves či dvorec Dolní Sechutice. Obě vesnice (popřípadě ves i dvůr) byly zrušeny kvůli zřízení grangie, avšak již na počátku 14. století bylo vesnické osídlení obnoveno. Roku 1307 se dozvídáme o vesnici Výrov, lokovanou snad v oblasti bývalých Dolních Sechutic. O tom že bylo osídlení obnoveno i v místech dvora (Horních Sechutic)

máme archeologické doklady v podobě povrchových sběrů, z nichž pochází zlomky keramiky datované do 14. a počátku 15. století.

Za husitských válek věnoval Zikmund ves i dvůr bratrům z Kolovrat za pomoc proti husitům, následně došlo k jeho zpusťování a po skončení husitských válek k navrácení plaskému klášteru. Kvůli špatné finanční situaci byl dvůr roku 1460 zastaven za šest set zlatých Slaviborovi Prackovi ze Svinné, který měl místo úroků za zapůjčené peníze doživotně užívat dávky ze dvora. Když roku 1510 zemřel, dvůr připadl zpět klášteru. V roce 1542 opět změnil dvůr majitele, panovník jej i s přilehlými pozemky věnoval Floriánovi Gryspekovi z Grysparu ten jej začlenil do kaceřovského panství a pronajímal poddaným z Výrova.

Dvůr byl okolo poloviny 16. století přestaven, jehož součástí se stal pivovar, spilka, krčma a ovčín. Po roce 1588 se zde usadil jeden z Floriánových synů (Karel Gryspek) a dvůr se stal centrem drobného panství, skládajícího se z několika okolních vesnic. V době pobělohorské bylo toto panství Gryspeků zkonfiskováno a postoupeno plaskému klášteru. Z dnešního pohledu se jako nejzajímavější jeví jako objekt podsklepené sýpky v čele dvora, který snad ve svých základech může skrývat základy renesančního objektu či snad pugnacula (obr. 22, 23), (Rožmberský 2008, 10).

5.1.4. Lomany

Vesnice Lomany se do majetku kláštera dostala z majetku Oldřicha z Žinkov někdy po jeho smrti v Palestině roku 1192. Jelikož Oldřich vlastnil vesnici společně se svými bratry, musel jim klášter věnovat vzdálený statek a k tomu doplatit dvaadvacet hřiven stříbra. V papežské confirmaci klášterního majetku z roku 1250 již Lomany nefigurují v seznamu vyjmenovaných vsí – je tedy patrné, že během první poloviny 13. století byly nahrazeny grangii.

K roku 1366 jsme informováni o novém rozměření plužin, což zřejmě znamenalo nové založení vesnického osídlení. Během husitských válek, konkrétně roku 1421, byla ves se dvorem zastavena králem Zikmundem za sto kop grošů Jindřichovi a Rackovi z Mrtníka. Při navrácení majetku králi v roce 1452 se hovoří již jen o dvoře, což naznačuje zánik vesnice během husitských válek.

Od Zikmunda se majetek dostal zpět do klášterního područí, což mělo za následek obnovení vsi. Zřejmě nouze donutila cisterciáky k opětovné zástavě vsi před rokem 1476, tentokrátě Jakubu Gotfrídovi z Žebnice. Někdy po roce 1530 dvůr se vsí opět držel klášter, ale zřejmě jen chvíli, v roce 1543 jsou již Lomany v rukou Floriána Gryspeka. Ten je držel až do

doby pobělohorské, kdy mu byl majetek zkonfiskován a připadl opět a natrvalo klášteru. Z urbáře kaceřovského panství z roku 1558 víme, že se zde nacházel ovčín a rybník. Ves byla tvořena čtyřmi usedlostmi, z nichž jedna byla svobodná (obr. 22), (Rožmborský 2008, 14).

5.1.5. Čečín

Mezi lety 1184-1190 získal plaský klášter výměnou pozemky okolo vsi Čečina. Ves byla zrušena a místo ní vystavena grangie připomínaná v papežské confirmaci pro plaský klášter z roku 1250. Roku 1445 dal klášter dvůr do zástavy Janovi z Bratronic. Pak je dvůr uváděn v majetku Beneše z Kolovrat na Libštejně, jehož syn Jaroslav jej roku 1497 vrátil klášteru (zřejmě po vyplacení zapůjčené sumy). Další písemné zprávy o dvoře pocházejí z let 1542-1544 kdy se stal součástí kaceřovského panství. Nebyl však již udržován, jelikož se v polovině 16. století uvádí jako pustý. Klášteru se dvůr připadl v rámci konfiskací roku 1623. Místo původní vsi a grangie bylo asi jeden kilometr jihovýchodně od obce Kočín, dnes se v tomto místě nachází myslivna. Při povrchových sběrech na konci osmdesátých let minulého století zde byla nalezena mazanice a keramika datovaná rozmezím 11. až 15. století. Zlomky přepálené mazanice dokládají požár (Obr. 22), (Rožmborský 2008, 15).

5.1.6. Mladotice

Původně byla ves součástí nadace benediktýnského kláštera kladrubského, 1205 ji však směnou majetku získal plaský klášter. V papežské confirmaci 1250 byla uvedena již jen grangie. Další zpráva o Mladoticích pochází z roku 1405, kdy zdejší rychtu získal Martinz Černé Hati. Je tedy zřejmé, že mladotickou grangii potkal stejný osud jako Kaznějov, byla tedy přeměněna na ves a propagnaculum bylo upraveno na rychtu (k dispozici asi pro lokátora). Součástí rychty byly dva svobodné lány, dvůr s kaplí a svobodná krčma s právem vařit pivo. Rychtář měl také dostávat třetinu z vybraných pokut (Rožmborský 2008, 16), (obr. 22, 24).

5.1.7. Nynice

První zmínka o vsi pochází z roku 1186. Tehdy byla vesnice rozdělena mezi dva majitele, jednu část vlastnil Oldřich z Litic, který se rozhodl ji věnovat klášteru. Oldřichův bratr se s jeho rozhodnutím neztotožnil a rozhodnutí napadl. Spor se dostal až ke královi

Přemyslu Otakarovi I., který jej rozhodl ve prospěch plaského kláštera. Cisterciáci zřejmě za nedlouho získali i druhou část Nynic, jelikož roku 1250 zde již stála jen grangie bez vesnice. Zřejmě roku 1368 byla ves obnovena na základě zákupního práva, o osudech grangie žádné zprávy nemáme, zřejmě ji stihl stejný osud jako ostatní na plaském panství (Rožmberský 2008, 17).

Roku 1420 světil král Zikmund vesnici bratrům Bedřichovi a Janovi z Kolovrat do zástavy, jako výraz díku za pomoc proti husitům. Zvláštní je, že o měsíc později, jsou Nynice připsány Petrovi z Chrástu. Vesnice byla zřejmě opět rozdělena mezi dva vlastníky, což naznačují i zprávy z let následujících. V roce 1513 plaský opat odkupuje zpět vesnici od Kolovratů, o tři roky později dostává klášter od Bohuslava Muchka z Bukova, dlužníka kláštera, tři poddanské usedlosti v této vsi. Zřejmě někdy okolo poloviny 16. Století byly Nynice spolu s několika dalšími vesnicemi prodány městu Rokycany, v jehož majetku zůstaly až do stavovského povstání, poté byl majetek města zkonfiskován a vrácen klášteru, v jehož vlastnictví zůstal až do jeho zániku v roce 1785 (Rožmberský 2008, 18), (obr. 22).

5.1.8. Olšany

Ves, věnovanou klášteru roku 1230 Romanem z Týnce, potkal stejný osud jako některé další v majetku plaských mnichů. Byla zrušena a přestavěna na grangii, zmíněnou roku 1250 v papežské confirmaci. Někdy v průběhu 13. století snad vznikla u dvora vesnice, která ovšem během husitských válek měla vyhořet. V roce 1420 dal král Zikmund zdejší dvůr za pomoc v boji proti husitům bratrům z Kolovrat, poté se stal součástí krašovského panství. Ke klášteru se vrací až poté, co byl v roce 1480 vykoupen. Během stavovského povstání byly Olšany a nějaké další statky podstoupeny dědičně Šebestiánovi Pernklovi, v pobělohorské době zkonfiskovány a vráceny klášteru. Dvůr patřil ke klášternímu panství až do jeho zániku v době josefínských reforem. Během 18. století prošel dvůr barokní přestavbou a jeho objekt se nachází asi tři kilometry severozápadně od kláštera (Rožmberský 2008, 18), (obr 22, 25).

5.1.9. Nebřeziny

Ves Nebřeziny dostal klášter již při svém založení, avšak první zmínky o grangii pochází až z 15. Století, kdy král Zikmund propůjčoval majetek svým věrným. Další zpráva pochází až ze závěru 15. Století, kdy majitelé vystavěli rybník na louce náležející ke dvořišti. O tom, že se Nebřeziny vrátily do rukou kláštera, svědčí zpráva z roku 1659, kdy byly klášterem

prodány poddanému z Nebřezin pozemky zvané „Na dvořišti“. Dodnes se v poloze „Smelov“ nacházejí zbytky okrouhlého opevnění (Rožmberský 2008, 23) (obr. 22, 26, 27).

5.1.10. Dub

Z roku 1350 pochází zpráva, která praví, že klášter doživotně pronajímá dvůr Dub Protivovi z Volfštejna, kaznějovskému rychtáři, který jej plánoval využít pro chov hovězího dobytka. O jeho brzkém zániku nás informuje listina z roku 1421, která potvrzuje zástavu dvou plaských vesnic a dubského mlýna. Tento pomístní název se zachoval dodnes a umožňuje nám přibližně určit polohu dvora, lákavá je také představa, že byl dvůr zrušen a na jeho místě postaven mlýn. Dvůr vznikl zřejmě po roce 1269 a zanikl pravděpodobně někdy po Protivově smrti (Rožmberský 2008, 24), (obr. 22).

5.1.11. Třebokov

Ves Třebokov je zmiňována v papežské listině roku 1250, další zmínka o lokalitě je až ze šestnáctého století, kdy je zde zmiňován pustý dvůr se vsí. O tomto dvoře si můžeme povědět díky povrchovému průzkumu, který jej lokalizoval a přines několik archeologických nálezů.

Areál dvora je pravidelného obdélného půdorysu s délkami stran 110x90 metrů a leží v mírném svahu nad hranou potoka. Vstupy do dvora lze identifikovat v severovýchodním a jihozápadním nároží, v tomto nároží byl také identifikovaný objekt, zřejmě lehké dřevěné konstrukce. Výrazné stroby destrukce jsou patrné v severní a západní části při zdech, zde můžeme předpokládat budovy kamenné konstrukce. Propugnaculu bylo identifikováno při severní straně, má rozměry 15x15 metrů a je obehnáno ze tří stran příkopem. Mezi archeologickými nálezy byl zlomky cihel, prejz a keramika datovaná do 14. – 15. Století (Rožmberský 2008, 24; 1993, 262), (obr. 22, 28).

5.1.12. Újezd

Vesnice Újezd byla součástí základního nadání plaského kláštera, jak se dozvídáme z papežské confirmace, avšak poměrně záhy zanikla. Víme, že ji Zikmund na počátku husitských válek do zástavy a také to, že během válek zanikla. Další zprávy o Újezdu máme až z roku 1558, kdy se kaceřovský urbář zmiňuje o pusté vsi a dvoru Újezd. Mapa plaského panství z roku 1844 zaznamenává název Újezd v místech dnešního křížení železnice a silnice,

asi dva kilometry jižně od Kaznějova. V těchto místech byla před první světovou válkou pole a při orbě zde docházelo k narušování základů staveb, dnes je místo zalesněno.

Další pomístní název Újezd známe z oblasti asi dva kilometry jihozápadně od Kaznějova, kde označoval hájovnu. Na parcele této hájovny byla při lesnických pracích nalezena keramika 15. Století, základy staveb a stříbrná mince. Podle kaceřovského urbáře ležel dvůr asi dva kilometry od vesnice, což by odpovídalo více zmíněné hájovně (Rožmberský 2008, 26). Zajímavé také je, že v dnešních mapách jsou na půl cesty mezi hájovnou a křížení komunikací (v místě které kaceřovský urbář označuje jako Újezd) pomístní názvy „První Újezd“ „Druhý Újezd“ „Třetí Újezd“.

Při ověřování informací pomocí snímků LIDAR lze vcelku bezpečně identifikovat výše zmíněnou vesnici u křížení komunikací. Zajímavější se jeví situace při ověřování polohy dvora, kdy se asi 300 metrů východně od hájovny, podél cesty z Kaznějova do Krašovic, v poloze „Mrchoviště“ vyskytuje objekt nápadně připomínající grangii. Dle snímků je obdélného tvaru, delší stranou orientovaný směrem sever – jih o rozměrech asi 100x60 metrů s nápadným útvarem uprostřed. Bez ověření v terénu však nelze dělat jakékoliv závěry (obr. 22, 29,30, 31, 32, 33).

5.1.13. Týnec, Kopidlo

U těchto dvou lokalit lze také, připusťme že velice hypoteticky, uvažovat o existenci bývalých dvorů. V případě Týnce (dnes Mariánská Týnice) k tomu svádí samostatný název i predikát Romana z Týnce, který ves cisterciákům roku 1230 odkázal. Čistě hypoteticky by se pak jednalo o šlechtické opevněné sídlo s dvorce.

Kopidlo získali mniši od knížete Bedřicha roku 1183, zajímavé je, že na listině z roku 1181, která stvrzuje klášteru určité majetky, se svědčí jistý Vitoň z Kopidlna. Jeho pozice v hierarchii feudální společnosti není jistá. Nevíme, zda byl knížecím správcem, šlechticem či jen svobodným sedlákem., nevíme, zda byl knížecím správcem, šlechticem či jen svobodným sedlákem. Další zpráva o Kopidlu máme až ze 16. Století, kdy se o něm hovoří jako o pustém. V 18. Století vznikla nová ves Kopidlo, východně od této vsi, která stojí dodnes je poloha „Klášter“, kde se nachází středověká keramika (Rožmberský 2008, 29-30), (obr. 22).

5.2. Osecký klášter

Majetkové poměry oseckého kláštera lze poměrně dobře zmapovat díky dvěma dochovaným listinám. Jedná se o papežskou listinu z roku 1207, potvrzující klášteru získané statky, a listinu Jana Lucemburského vydanou v roce 1341, která jmenuje veškerý majetek, kromě Šemnického újezdu. Krom těchto dvou listin můžeme čerpat i z kopiáře Codex Damascus, ten je však poměrně chudý na listiny majetko-právního charakteru a přináší spíše útržkovité informace.

Klášter původně založil kolem roku 1192 šlechtic Milhost v Mašťově, avšak kvůli majetkovým sporům mezi donátorem a mnichy přebral patronát nad klášterem v letech 1197-1199 Slávek z rodu Hrabšiců a přesunul jej do Oseka (Vlček - Sommer – Foltýn 1997, 403). Během své existence zažil osecký klášter několik období rozvoje a úpadku, které však vždy přečkal. V českých poměrech patřil jeho pozemkový majetek mezi průměrně velká panství (Charvátová 1979, 307). Papežská listina z roku 1207 uvádí následující vesnice: Osek, Háj, Domaslavice, Hrdlovka, Schonfeld, Dubany, Bojnice, Hrnčíře, Bylany, Hošnice, Počerady, Charvátce, Mnichov a Telce, dále jedno popluží v Odolicích, dva lány ve Freidebachu; celkem 14 vesnic a dvě části (obr. 34).

V následujících letech se konvent úspěšně snažil své pozemkové vlastnictví rozšířit (Charvátová 1979, 307). V první polovině 14. století už vlastnil na padesát vsí, deset dvorů a jedno městečko. Pozemková struktura klášterního panství nebyla příliš celistvá. Hlavní koncentrace držav se nacházela v okolí kláštera, další drobnější majetkové územní celky ležely mezi Chomutovem, Louny a Mostem. Jejich centry byly čtyři dvory a poddanské městečko. Samostatnou oddělenou enklávu představovaly vesnice a dvůr v Šemnickém újezdu na Karlovarsku, které klášteru patřily v letech 1270 – 1330 (Charvátová 1984, 237).

V polovině 14. století vlastnil klášter ve svém nejbližším okolí devatenáct celých vesnic a další dvě částečně. Centra zemědělské výroby ve vlastní režii zde představovalo pět dvorů: na severu v Domaslavicích, uprostřed Hrnčíře a Nový Dvůr (Noua Curia), na jihu ve Svinčicích a na východě v Břežánkách (Charvátová 1979, 314, 318). Koupí vesnice Volevčice roku 1333 se společně s Počerady utvořila malá enkláva mezi Mostem a Louny (asi dvacet kilometrů vzdušnou čarou od kláštera), jejímž centrem se stal v roce 1341 dvůr Volevčice.

Další taková, avšak o něco větší enkláva, vznikla asi o pět kilometrů východněji - už při založení patřily klášteru vesnice Odolice a Mnichov, další zmínka o nich přichází v roce 1340 při příležitosti převedení Mnichova do emfyteuse, Odolice jsou zde uváděny jako dvůr. Při založení vlastnil klášter také ves Charvatce, která však v roce 1341 není zmiňována, místo

toho se objevuje ves Sinutec a dvůr v Mnichovském Týnci. U Mnichovského Týnce nelze vyloučit, že mohl vzniknout vlastní kolonizační činností kláštera (Charvátová 1979, 320), (obr. 35).

Kolonizační činnost oseckého kláštera lze doložit v prostoru severozápadních Čech, pouze v případě Čínova a Noskova. U dalších dvaceti vesnic nedokážeme zjistit, jakým způsobem se staly součástí klášterního majetku. Zejména u Škrle je otázka nejasná, roku 1341 jsou zmiňovány v listině Jana Lucemburského jako „oppidum“ a o pár dní později jsou králem povýšeny na „civitas“. Významnější pozemkovou držbu zde měl klášter od poloviny třináctého století, lze tedy teoreticky předpokládat vznik vesnice Škrle někdy kolem roku 1300. Zůstává otázkou, zda se jednalo o novou lokaci nebo zda zde osídlení existovalo již dříve. Totéž platí i pro sousední Zálezly. Téměř s jistotou můžeme počítat s klášterní fundací u vsi Nova Villa, nacházející se v srdci oseckého panství (Charvátová, 1984,241). V prostoru Šemnického újezdu bylo založeno šest až devět vsí (Charvátová 1985, 417), (obr. 36).

5.3. Žďár nad Sázavou

Na příkladu Žďárského kláštera ukázat konkrétní průběh sekularizace církevních statků, která probíhala v českých zemích od poloviny 14. Století. Jelikož máme dobře dochovány písemné prameny, můžeme si udělat představu, jakým způsobem se klášter zbavoval svých dvorů a rycht. Klášter byl založen roku 1252 řeholníky z Nepomuku, Velehradu a Waldsas jako soukromá fundace Bočka z Obřan. Roku 1253 potvrdil jeho založení papež Inocenc IV. Následně byl žďárský klášter svým zakladatelem obdařen rozsáhlými pozemky. Během husitských válek byl samotný klášter i jeho statky poškozeny, obnovy se dočkal až ve třicátých letech 15. Století. Zrušen byl po ničivém požáru koncem 18. Století (Foltýn 2005, 805-815).

Z roku 1407 pochází první žďárský urbář. Tehdy měl klášter devět rychet, a dvanáct dvorů. Od konce čtyřicátých let 15. století se začal části tohoto majetku, konkrétně rychet a dvorů, zbavovat (Severková 2015; Benešová 2011, 36-45; Brandl 1899, 388).

Prodej rychet probíhal takto: roku 1444 byla prodána rychta ve Skalné za dvě kopy grošů, v roce 1446 ve Vysoké, taktéž za dvě kopy grošů. V roce 1453 došlo k prodeji Radňovic za sedm zlatých uherských a roku 1457 Vojnova Městce za padesát kop grošů českých. Dále následovaly prodeje Nové Vsi za jedenáct kop grošů (1476), Slavkovic za osm kop grošů českých a Stržanova za šest zlatých uherských (1484). O rok později byla za čtrnáct zlatých uherských prodána Lhotka.

První dvůr (Mirošov) byl prodán roku 1450 za jednu hřivnu ročně, o tři roky později byl prodán Radešín za padesát kop grošů českých. Další prodej dvora následoval až v roce 1477, dvůr Dobrá Voda byl prodán za padesát šest kop grošů českých, třicet šest bylo zapláceno hned a ročně bylo placeno pět kop do úplného splacení prodejní ceny. Roku 1482 byly prodány Řečice a Hlinné za osmdesát kop grošů míšeňských. V roce 1484 byla prodána Blučina za 1000 zlatých uherských. Roku 1485 se klášter zbavil dvou dvorů, Račice (za třicet kop grošů míšeňských) a Křižínkova. V osmdesátých letech byly prodány ještě Jámy (1487) za sto zlatých uherských. Další transakce se uskutečnila v roce 1494, kdy byl pustý dvůr Kobylí přepsán na Martina Komprta. Poslední prodej v 15. století byl uskutečněn roku 1496, kdy byl za čtyřicet kop grošů českých a roční plat 100 kop grošů prodán Jirovský dvůr. Ještě v roce 1505 byly prodány Olešníky. Zajímavé je, že v roce 1493 nakoupil klášter čtyři až pět nových dvorů, jeden z nich byl roku 1500 znovu prodán (Benešová 2011, 36-45; Brand 1899 388-423).

V letech 1444-1505 tak klášter postupně rozprodal jedenáct dvorů a osm rychet. Od konce čtyřicátých do konce padesátých let prodal klášter tři rychty a dva dvory, další vlna prodejů přišla od poloviny sedmdesátých do konce osmdesátých let (čtyři rychty a šest dvorů). V devadesátých letech jeden dvůr prodal a tři koupil, na počátku 16. století opět jeden dvůr prodal, a dva koupil. Všimnout si také můžeme, že jsou často uváděny různé podmínky prodeje, jako například: další prodej pouze se souhlasem konventu, prodej pouze po dobu jejich života, zatížení různými povinnostmi, či výroční platba určité částky (Benešová 2011, 43), (obr. 37).

5.4. Shrnutí

Všeobecně můžeme říct, že každý klášter s pozemkovým vlastnictvím se účastnil kolonizačního procesu. Cisteciákům lze připsat založení více jak sto sedmdesát jednotek osídlení vesnického charakteru. Nejvýrazněji se na tomto procesu podílel klášter Zlatá koruna, jemuž náleží okolo sta fundací. Ostatní kláštery (Waldsasy, Plasy, Nepomuk, Hradiště nad Jizerou, Osek, a Vyšší Brod) pak každý iniciovaly vznik deseti až dvaceti vsí. Kláštery v Sedleci u Kutné Hory a na Zbraslavi založily minimálně pět vsí. V případě Svatého Pole a Klášterní Skalice se s kolonizací nepočítá, nelze ji však ani zcela vyloučit (Charvátová 1985, 418; Žemlička 2002, 230-237).

Ze získaných údajů se zdá, že hlavní zdroj obyvatelstva, podílejícího se na kolonizaci, poskytovalo především nejbližší okolí kláštera a až teprve ve chvíli, kdy jej začínal být

nedostatek, přistupovalo se ke zvaní osadníků z odlehlejších oblastí, v pohraničí se pak jednalo především z německých zemí. Tento fakt se projevuje i ve jménech zakládaných míst a to hlavně v podobě mytebních toponym, či typu porostu. V případě české kolonizace konkrétně např. Žďár, Proseč, Olšina, Doubravice, Břízko aj.; v případě německé se vyskytují nejčastěji přípony -grün, -rode (pro severní a západní Čechy) a – schlag (pro jižní Čechy), (Charvátová 1985, 416).

Výstavba klášterních dvorů byla realizována v podstatně menším měřítku (kláštery jich měly maximálně dvacet) a jejich význam byl asi spíš ekonomický než kolonizační (*troufám si tvrdit*). V některých případech vznikaly dvory v prostoru plužiny bývalé vsi a jen část jich byla nově lokována. Celkově. Fakt, že některé dvory byly připojeny k původní vsi, naznačuje, že velikost plužiny pro dvůr nemusela být nutně stejná jako pro průměrnou ves.

Zdaleka nejméně výraznou složkou cisterciácké kolonizace představují městské lokace, v průměru se nejedná ani o jedno město na klášter. Formami kolonizace byly kromě zakládání nového osídlení i obnovování, nahrazování (dvůr nahradil ves), rozšiřování (rozšíření vesnice, výstavba tvrze, či kostela) a přesouvání (ves přesunuta na vhodnější místo) původního osídlení. Rozsah kolonizace jednotlivých opatství neurčovala ani tak doba jejich založení, jako spíš stav osídlení v bezprostředním okolí kláštera. Pokud byla okolní krajina intenzivně kolonizována jinou vrchností, či již byla osídlena, neměl klášter příliš prostoru pro vlastní aktivity a nutno dodat, že pokud měly kláštery na kolonizaci ekonomické možnosti, bylo pro ně výhodné je realizovat. To dokládá hlavně fakt, že se kláštery občas uchýlovaly k výstavbě vsí i v geograficky nevyhovujících podmínkách. Celkově lze říci, že každé opatství modifikovalo původní cisterciácký hospodářský model dle podmínek, ve kterých se nacházelo, jelikož ve střední Evropě nebylo dost dobře možné ho aplikovat stejným způsobem jako v Evropě západní (Charvátová 1985, 419).

6. DVŮR A MOTTE

V této kapitole chci na dvou příkladech ukázat vztah tzv. „motte“ s hospodářským dvorem. Na první pohled charakteristický typ tvrze, který vznikl snad již na konci 10. století ve Francii (Klápště 2012, 153). Oblasti, o kterou se jedná (rovinaté plochy), předurčily jeho charakter. Tvrz, kruhového půdorysu vznikla vyhloubením obvodového příkopu a navršením vytěžené zeminy do středu, na ostrůvek vzniklý po vytvoření příkopu. Část zeminy se používala i na navršení drobného valu, či několika valů před příkop. Objekt měl na svou dobu dobré obranné vlastnosti a proto se rychle rozšířil. V Čechách se zřejmě vyskytuje od poloviny 13. století (Klápště 2012, 155; Hinz 1981).

6.1. Ostrov u Jedomělice

Na lokalitě zaniklé středověké vesnice Ostrov u Jedomělice (okr. Kladno) proběhl v roce 1978 geodeticko-topografický průzkum, jenž měl přinést bližší poznatky o podobě středověké vsi. Lokalita byla vybrána z důvodu vhodných podmínek pro studium změn osídlení ve 13. století, které se na Slánsku nacházejí. Plocha vesnice je rozložena do dvou komponent, jež tvoří vesnice a tvrz typu „motte“ se dvorem. Zajímavý je nejen vztah mezi vesnicí a tvrzí, ale také vztah mezi tvrzí s dvorem.

Areál tvrze se nachází na výrazné ostrožně v nadmořské výšce 425 m. n. m., přístupné ze západní strany přes temeno ostrožny. Přístup k tvrzi chránil areál dvora, jehož západní stranu tvořila zřejmě mohutná zeď, popřípadě hradba. V ploše dvora se nachází obdélný objekt, zřejmě pozůstatek jediné kamenné stavby ve dvoře, lze z toho usuzovat, že zbytek dvora byl zastavěn lehkými budovami dřevěné konstrukce. Tvrz je od dvora oddělena příkopem, za nímž je objekt samotného „motte“, tedy mírný val, příkop a navršený kužel jako základna obytné věže.

Střed vesnice ležel asi dvě stě metrů východně od tvrze, v místech, kde se stýkají dvě údolí, a asi o čtyřicet metrů níže. Vesnici v podobě jednostranného řadového osídlení tvořilo čtrnáct usedlostí. Podle destrukcí, které se zachovaly ve výrazných terénních reliktech, byl ke konstrukci budov zřejmě hojně využíván kámen. Tuto myšlenku podporují i dva lomy, pozorovatelné v bezprostředním okolí, poskytující snadno dostupnou a lehce opracovatelnou opuku. I když zřejmě všechny stavby nebyly celokamenné, nelze vyloučit, že některé dřevěné konstrukce stály na kamenné podezdívce.

První jasná historická zpráva pochází až z roku 1395, poslední zmínka z roku 1435. Na počátku 17. století už je zmiňován pouze pomístní název. Charakter zástavby a přítomnost

tvrze typu motte nasvědčuje, že vesnice vznikla někdy po roce 1300. Zdejší tvrz je pěknou ukázkou, zvýšení obranyschopnosti pomocí vhodně umístěného dvora (Smetánka – Klápště – Richterová 1979; Klápště 2012, 151).

6.2. Kří u Sadské

V Polabí, na neúrodných půdách tvořenými navátými písiky, byla zdokumentována poloha zaniklé středověké vesnice s motte, Kří u Sadské. Z písemných zpráv se o lokalitě dozvídáme pouze málo, z poloviny 13. století pochází falzum břevnovského kláštera zmiňující osídlení v prostorech lesa Kře. Další zprávu máme z roku 1357, v níž se hovoří o uvedení nového faráře v Kří. Přitom víme, že tato lokalita se nenacházela ve výčtu statků náležejících poděbradskému hradu z roku 1345. První badatelské záměry měl s lokalitou J. Hellich koncem 19. století, ten zde také v letech 1889 a 1902 provedl první archeologické výzkumy, jejichž interpretace však velmi zkreslená. Dalšího zájmu se oblast dočkala až počátkem nového milénia, kdy proběhla revize Hellichova výzkumu a nové zpracování nálezů (Klír 2008, 112).

Vesnice je ulicového typu s pravidelnou oboustrannou zástavbou, v jejíž střední části (zhruba) se na levé straně nachází areál tvrze (obr. 9). Ten sestával ze samotného motte, dvorem na jižní straně a vodní nádrží ze severu, které jej izolovaly od ostatních usedlostí. Tvrz chránily ještě také příkopy: ve směru z návsi dvojitý příkop s valem; ve směru od dvora dvojitý příkop bez valu; a od vodní nádrže a přilehlé parcely jednoduchý příkop. Samotný dvůr je menších rozměrů, než většina vesnických stavení, což na jedné straně může svědčit o nenáročnosti obyvatele tvrze, na druhé o specializovaném provozu dvora. Druhé variantě nahrává velikost parcely, jež patřila k tvrzi, a také fakt, že na takto neúrodných bylo jistě výhodné dobytčářství. Důvodem může být také přesně vymezená plužina, která omezovala stavitele tvrze. Rozbor ukázal, že oproti ostatním poddanským usedlostem měla zhruba trojnásobnou velikost (Klír 2008, 146).

Vlastníkem tvrze byl zřejmě drobný šlechtic s úzkými vazbami na poděbradské panství, který nedisponoval ve vsi vlastními poddanými, mohl však mít statky jinde. Jediná dochovaná zmínka, která se spolehlivě zmiňuje o majiteli, pochází z roku 1392 a mluví o Štěpánovi ze Lhotky na Kří, který se hlásil o část pozůstalosti po Svatoslavovi a také vznášel nárok na zápis tohoto požadovaného majetku do desk zemských (Klír 2008, 147).

7. ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY

7.1. Hrnčíře

Počátek archeologického výzkumu této lokality datujeme do 1978, kdy zde byly objeveny zbytky slovanského osídlení, datované maximálně do 13. století (Bubeník – Velimský 1986, 42). Následně se podařilo na části lokality identifikovat osadu Hrnčíře, bývalou vesnici a poté dvůr oseckého kláštera (Meduna 2002, 153). Od té doby na lokalitě proběhlo několik etap výzkumu (obr. 38). Nejdůležitější pro téma této práce je výzkum z let 1996-1997, která byl zaměřen na bližší poznání dvora. Podařilo se rozpoznat dvě fáze.

Starší fázi představuje typická grangie v dřevěném provedení, bezprostředně navazující na předchozí osídlení. Z tohoto horizontu pochází sýpka a další rozměrná stavba s minimálními rozměry 23x12 metrů, o jejíž mohutnosti vypovídají masivní základy v podobě kůlových jam (hloubka okolo dvou metrů a šířka zhruba metr a půl). Areál dvora vymezoval minimálně tři metry široký, a necelý metr hluboký příkop, jenž byl zachycen v délce padesáti metrů v západní části a v délce sto deseti metrů na severní straně (Meduna 2002, 153; 2006, 249).

Mladší fáze zachycuje běžný hospodářský dvůr vrcholného středověku, který vznikl v severní části ohrazení grangie, současně s jejím zrušením nebo těsně po něm. Areál reprezentovalo několik desítek objektů, z nichž nejvýraznější je stavba s minimálními rozměry 8x6 metrů. Konstrukce objektu byla dřevěná (zachycen kůlová konstrukce z jedle a smrku), zřejmě s kamennou podezdívkou. Z vybavení domu se zachovala pec omazaná z jílu, otevřená k východu. Vstup byl velmi pravděpodobně ze západní strany.

Zjištěné okolnosti dávají tušit trojdílnou dispozici, tedy členění na jizbu komoru a síň. Není však jasné, zda v této dispozici stavba vznikla, nebo zda je výsledkem pozdější přestavby. Severně od této budovy se nacházel mělký objekt bez výrazných konstrukčních prvků; nálezy podkov a hřebíků dávají tušit, že šlo o stáj. Jihovýchodně od hlavní budovy se nacházela šest metrů hluboká studna s kamenným obložením, její funkčnost po zániku objektu potvrzují nálezy mladší vrcholně středověké keramiky (obr. 39, 40).

Soubor keramických nálezů reprezentuje slídnatá keramika hradištní tradice a světlá mostecká keramika. Ve starším horizontu převládá z 67% procent keramika hradištní tradice, zatímco v mladším převládá s 71% keramika světlá. Zajímavé jsou také nálezy tzv. hrnčířských čepelí. Kromě keramiky se podařilo nalézt šipky, podkovy, zlomky ostruh a kus plátové zbroje, což je poměrně ojedinělé. Ke staršímu horizontu patří nález kostěného hřebene, k mladšímu naopak duté sklo a dno číšky. Vzhledem ke zjištěným okolnostem a

nálezům lze předpokládat přítomnost klášterního řemeslníka či správce dvora (Meduna, 2002; Meduna 2006, 245 – 256; Charvátová 1986, 464).

7.2. Mstěnice

Mstěnická tvrz představuje areál čtvercového půdorysu o délce stran 28x28 metrů, ohrazený příkopem (2,25 metrů hluboký, 11 metrů široký) v jejíž centrální části stále věžovitá obytná stavba s vnějšími rozměry 10x8 metrů (Nekuda 1985, 33). Na západní straně tvrze za příkopem byl odkryt dvůr, pravidelný obdélník se stranami 40x25 metrů dlouhými orientovaný delší stranou severojižně. Jednotlivé budovy uvnitř areálu byly situované nejvíce podél severní, jižní a východní zdi a tvořily v podstatě uzavřený celek. V západní části byl vjezd. Stavba byla zhotovena především z kamene, z míst kde nebyla zeď narušená orbou, dosahovala výšky až 90 centimetrů. To potvrzuje domněnku, že budovy byly hlavně kamenné. Zajímavá je přítomnost objektu typu „motte“ západně od vesnice (Nekuda 1985, 51), (obr. 3, 42, 43).

7.2.1. Severní trakt

V severní části objektu bylo nalezeno starší osídlení v podobě hrnčířské dílny, což umožnilo snazší datování a třídění keramiky. Tento trakt byl rozčleněn do pěti místností (A, B, C, D, E). Prostory C, D, E byly obytné, A, B, byly spíše hospodářské funkce (Nekuda 1985, 52).

Obytná část měla charakter domu komorového typu sestávající se z jizby (C), síně (D) a komory (E), vstup do objektu byl možný dveřmi přes komoru a síň. Místnost C, podle archeologických nálezů určená jako jizba, měla vnitřní prostory 4,5x3,5 metru, její vnitřní nemovité vybavení (dochované) tvořila pec v jihozápadním rohu. Byla podkovovitého tvaru s rozměry 1,5x1,5 metru se dnem vyskládaným drobnými křemeny. Zachovaly se také zbytky červeně opáleného vymazání, jímž byla pec zřejmě upravena. Podlahu tvořila špinavě žlutá udusaná hlína (byla součástí i podlahová krytina?) (Nekuda 1985, 53).

V jizbě se našlo necelých osm set kusů keramických střepů, pocházejících z různých nádob. Nejpočetněji byly zastoupeny hrnce (sedmdesát kusů), džbány (čtyřice kusů), poklice (čtyřice kusů), misky a mísy (jedenáct kusů), poháry (deset kusů), trojnožky (osmnáct kusů) a část střešní hřebenové krytiny. Čtrnáct zde nalezených železných předmětů představovalo sedm hřebíků, tři různá kování a po jednom kuse nůž, lžíce, klíč a jeden napínák na kuši.

Z osteologických nálezů patřilo padesát čtyři kusů hovězímu dobytku, sedmnáct vepřům, jedenáct ovci či koze, sedm koni, dvě husám a jeden slepici (Nekuda 1985, 54).

Síň měla rozměry 4x4 metry, vstup ze dvora o šířce 120 centimetrů byl situován ve východní části místnosti. V těchto místech byly odkryty dvě hrnčířské pece s předpecní jámou se středohradištní keramikou. Dobu existence dvora reprezentoval bohatý keramický materiál (okolo osmi set střepů), třicet sedm železných předmětů a přes sto zvířecích kostí. Keramický materiál z dna nádob (162 kusů), poklic (čtyřicet jedna kusů), džbánek (čtrnáct kusů), mís (šest kusů) trojnožky, kahánku a šest zlomků náleželo keramickým zásobnicím.

Železné předměty reprezentovalo pět podkov, jeden srp, jeden zákolník, jedna ostruha, třináct hřebíků, jeden zámek, jedno očko s trnem, jedna objímka, jeden kahánek, jeden nůž, tři šipky s tulejkou a dva zlomky tesáků. Pět železných předmětů se nedalo určit. Dále zde byly nalezeny brousky z pískovce. Osmnáct kostí pocházelo ze skotu, osmnáct z prasete, pět z koně, dvacet jedna z ovce/kozy, sedm z husy a jeden ze slepice. Výjimečný nález představují dva kusy plechu spojené nýtem, zřejmě se jednalo o rukavice (Nekuda 1985, 54-55).

Komora byla ze všech obytných místností v severním traktu nejmenší, měřila zhruba 3,5x3,5 metru. Tato místnost byla nejlépe zachovaná, zřejmě kvůli cestě, která nad ní vznikla v polovině 17. století. Díky množství kamenného závalu lze předpokládat celokamennou konstrukci této místnosti. Z 225 zde nalezených střepů pochází čtyřicet jedna z hrnců, dva z hrnků s uchy, dvacet pět ze zvonovitých poklic, tři z poklic plochých, šest ze džbánů, devět z trojnožek, čtyři z mís, šedesát devět ze dna nádob a jedenáct ze zásobnice. Také zde byl nalezen keramický přeslen. Tento prostor byl specifický velkým množstvím nalezených železných předmětů, což naznačuje jeho skladištní funkci. Nalezeno zde bylo deset srpů, jeden hrot vidlí, jeden kus z kování vozu, část krojidla, devět podkov, pět ostruh, dva klíny, dvě sekery, 107 hřebíků, jeden zámek, jeden klíč, devět stavebních kování, dvě přezky, třináct nožů, tři kroužky a třináct šipek s tulejkou. Z celkového nálezu třicet kusů zvířecích kostí jich jedenáct je z koně, třináct ze skotu, pět vepřových a jedna kost slepičí (Nekuda 1985, 55).

7.2.2. Západní trakt

V místech, kde se severní trakt spojuje se západním, se nachází prostor, označený jako (F), šest metrů dlouhý a tři a půl metru široký. V tomto prostoru chyběly kamenné základy na vnitřní straně, lze tedy předpokládat, že se tento prostor byl směrem do dvora otevřen. Jedná se tedy o jakousi kůlnu. Prostor mezi kůlnou a vstupem do obytné části byl vydlážděn.

Keramický materiál zde zjištěný reprezentovalo množství výdutí, celkem sto deset kusů. Z toho padesát tři kusů náleželo hrncům, jeden míse, šestnáct zvoncovitým poklicím, čtyři plochým poklicím, jeden poháru a jeden trojnožce. Další kusy pocházely ze dna nádob a zásobnic. Železné předměty představovaly hřebíky, těch bylo šest, jeden klíč, dva kroužky, jedna šipka s tulejkou a dva neurčité železné zlomky. Také zde byly nalezeny zvířecí kosti, sedmnáct jich pocházelo ze skotu, sedm z prasete, čtyři z koně, čtyři z ovce/kozy a po jedné ze zajíce a ze psa (Nekuda 1985, 55).

Další částí západního traktu byl prostor (G) o délce 6,5 metrů a šířce 3 metry. Podle specificky umístěného ohniště se předpokládá rozdělení tohoto prostoru příčkou na dvě části (G1 a G2). Kvůli intenzivní orbě se zde nezachoval zánikový horizont a tak nebylo možno tuto domněnku archeologicky doložit. Pokud by tomu tak však opravdu bylo, měli bychom zde dva prostoty o rozměrech 3,5x3 metru (G1) a 3x3 metru (G2).

Vchod do prostoru G1 ze dvora, široký 1,1 metru, byl umístěn s severovýchodním rohu místnosti. Kvůli množství a typu nalezené keramiky se uvažuje o obytném charakteru této části. Konkrétně odtud máme 104 okrajových střepů z hrnců, sedm okrajů ze džbánů, patnáct střepů ze zvonovitých poklic, jeden střep z poklice ploché, čtyřicet čtyři střepů ze dna nádob a 119 výdutí z různých nádob. Mezi osteologické nálezy patří osm kostí z koně, tři z ovce/kozy, tři ze skotu, dvě z jelena, a jedna kost ze psa a prasete. Železné předměty představovaly pouze čtyři hřebíky. Výše zmiňované ohniště o průměru 90 centimetrů (jediné zachované vnitřní vybavení) bylo situováno k dělicí příčce, tj. do jižní části prostoru. Bylo vyložené kameny (všechny nesly stopy žáru) a směrem dolů se zužovalo a tvořilo mísovitý tvar. Před ohništěm se nacházela nepravidelná jáma s mísovitým zahluobeným dnem hlubokým 40 centimetrů, vyplněná bukovými uhlíky, popelem a kostmi ze selete (Nekuda 1985, 58).

Prostor G2 byl přístupný z komory a plnil zřejmě funkci komory, zajímavý je nález šesti kulových jam, táhnoucích se podél stěny směrem do dvora a stěny sousedního prostoru (H), zřejmě součást vnitřního vybavení. Nálezy zde nebyly tolik bohaté, pochází odsud pouze několik střepů z výdutí nádob, jeden hřebík, jeden srp a dvanáct neurčitých kostí.

Prostor H byl ze všech ze západního traktu nejmenší (3,27x2,1 metru). Velice dobře se v něm zachovalo základové zdivo o šířce 40 centimetrů, rozšířené na jižní straně o dalších 50 centimetrů a protažené východním směrem rovnoběžně s budovou I o další tři metry. Jediný keramický a osteologický materiál zde nalezený byl v podorniční vrstvě, tím pádem jej nemůžeme ztotožnit s tímto prostorem. Zajímavá je přítomnost velkého množství uhlíků o velikosti mezi 35-50 centimetry a souvislá vrstva spáleného bukového dřeva.

Objekt I představoval samostatně stojící budovu, východně od prostoru H, která společně s prodlouženou částí prostoru H tvořila 1,5 metru širokou uličku vedoucí do dvora. Pozůstatky této stavby představuje dochované zdivo ve tvaru písmene „L“. Severní a jižní stěna se nedochovaly, zřejmě byly dřevěné konstrukce, nebo byl objekt směrem do dvora otevřen. Delší strana měřila 6 metrů a kratší 3,4 metry, při tloušťce zdiva 80-100 cm, což naznačuje celokamennou konstrukci budovy. Vzhledem k absenci keramických nálezů řadíme tuto budovu k hospodářským objektům. Nalezeny zde byly pouze železné předměty, dvě kování, dva hřebíky a část srpu. Nalezené kosti patřily koni, skotu, ovci/koze a praseti. V těchto prostorech bylo nalezeno šest kúlových jam a část zahloubené chaty (Nekuda 1985, 58).

Vjezd do dvora ležel mezi prodlouženou zdí objektu H a severní zdí objektu J. Jeho šířka činila 5 metrů. V místech obvodové zdi dvora přerušoval vjezd palisádový žlab a kúlové jámy, na který kolmo navazoval další palisádový žlab (zřejmě součást brány).

Další stavba, ležící jižně od vjezdu, s rozměry 11x9 metrů a kamenné zdi o šířce 80-90 centimetrů (v severní části značně rozrušena, v severovýchodní chyběla úplně), byla zřejmě celokamenné konstrukce (vzhledem k množství kamenného závalu). Budova byla zevnitř rozdělena na dva stejně velké prostory (J a K), o rozměru 7x4,5 metrů a každý tento prostor měl ve své podélné ose odtokový kanálek. I celkový počet nalezených keramických střepů (devatenáct) naznačuje, že se jednalo zřejmě o chlév.

Přímo na západní zeď objektu K navazoval palisádový žlab vyplněn množstvím dubového dřeva, táhnoucí se dále na jih v délce pěti metrů. Zde byly také nalezeny dva střepy z okraje hrnců s bohatou příměsí slídy, jež chronologicky odpovídaly konci 13. století. Na tento žlab kolmo navazovala 1,5 metru široká ohradní zeď s oboustranným lícováním. Ta se zachovala v podobě mohutné, čtyři metry široké destrukce, táhnoucí se v celé šíři dvora (Nekuda 1985, 58).

7.2.3. Východní trakt

Přes nepříznivé podmínky ve východní půlce dvora (v podobě 3 metry široké a 1,8 metru hluboké sondy dřívějšího majitele pozemku) se podařilo zdokumentovat tuto část. Východní trakt se sestával z patnácti metrů dlouhé a čtyři metry široké budovy, s šířkou zdi 70 - 80 cm, rozdělenou na dvě části. Místnost N měla rozměry 3,2x3,5 metru a místnost M 9,2x3,5 metru. Z malého množství archeologických nálezů (několik málo střepů z výdutí)

usuzujeme, že se jednalo o hospodářskou stavbu. Na jižní straně stavby byl nalezen odtokový kanálek, směřující do příkopu tvrze (Nekuda 1985, 59).

7.2.4. Kovářská dílna

Zajímavým objektem je kovářská dílna, ležící za jihovýchodní obvodovou zdí dvora. I když je z areálu vyčleněna, lze se domnívat, že funkčně bezprostředně souvisela s areálem. Těleso výhně tvořilo kamenné zdivo o rozměrech 3x1,6 metru ve tvaru písmene „U“ s ústím o šířce půl metru, otevřeným směrem na sever. Před ústím ležela oválná jáma, ze které byla výheň zřejmě vytápěna. Nálezy odtud pocházejí pouze železné, v celkovém počtu šedesát pět kusů (padesát sedm hřebíků, část nebozezu, kování vozu, držadlo lžičky či lopatky, část většího oka a dvě železné tyčinky). Z kovářského nářadí se zachovaly pouze kovářské kleště a malá kovadlina (Nekuda 1985, 60), (Obr. 44).

7.3. Roudnička (Mořina)

Zaniklá středověká vesnice Roudnička se nachází asi jeden a půl kilometru jihovýchodně od centra vesnice Běštín v okrese Příbram v nadmořské výšce asi 440 m. n. m. Leží na neúrodných půdách tvořených křemennými horninami v místech, kde jsou dnes patrné dvě bezejmenné vodoteče, avšak v trvání vesnice se předpokládá, že fungovala jen jedna. První zájem archeologů, přitáhla lokalita na konci 19. století, kdy ji jako mohylník interpretoval Břetislav Jelínek.

O lokalitu se následující léta zajímala řada významných badatelů, kteří ji již správně identifikovali a Karel Sklenář ji již správně spojoval s vesnicí Roudnička (Korbová – Procházková 2011, 33). Tuto domněnku potvrdilo studium písemných pramenů, které Roudničku kladou do okolí Bezdědic a Chezovic, mezi Lhotku a Běštín. Písemná zpráva pochází však až z roku 1547 a ves uvádí jako pustou. Roudničku, jak ji popisovaly písemné prameny, se definitivně podařilo propojit s terénními relikty na základě analýzy pomístních názvů, josefínského katastru a mapových podkladů (Korbová – Procházková 2011, 36).

Již při výzkumu B. Jelínka se podařilo získat množství keramiky a železné předměty (tři nože, dýku, hrot oštěpu, sekeru a kovářské kleště). Na základě analýzy dosud získaných artefaktů se odhaduje, že vesnice existovala nejpozději na přelomu 13. a 14. století, avšak nelze vyloučit, že existovala ještě v 15. století.

Během let 2008 a 2009 proběhlo na základě Jelínkova plánu podrobné geodeticko-topografické zaměření lokality, které zaznamenalo rozložení usedlostí ve vesnici, z nichž byl nejvýraznější objekt č. V o velikosti asi 90x110 metrů, se dvěma výraznými terénními relikty v jihovýchodním rohu, orientovanými kratšími stranami směrem k předpokládané návsi. Dnes jsou sice poničeny nově vzniklou cestou, naštěstí jejich podobu dobře zachytil plán B. Jelínka. Ten objekty zobrazuje jako dvou a tří prostorové, což na první pohled připomíná běžnou selskou usedlost, zajímavé však je, že jsou to jediné objekty tohoto typu na lokalitě. Z uspořádání terénních reliktních je patrné, že se zde nacházely i objekty hospodářského charakteru (Korbová – Procházková 2011, 68).

Interpretace tohoto areálu není jednoduchá. Evidentně se jedná prvek sociálně-ekonomicky odlišný od ostatních usedlostí, výrazná rezidenční část však ztěžuje interpretaci. V zásadě mohl být tento objekt dvorem rozsáhlé poddanské usedlosti, která mohla i nemusela mít funkci rychty; nebo dvorem svobodníka, který mohl plnit tutéž funkci. Mohlo se jednat i o dvůr drobného šlechtice či nápravníka. Vyloučit nelze ani eventualitu režijního vrchnostenského dvora (Korbová – Procházková 2011, 79).

7.4. Ledčice

U obce Ledčice, která se nachází 5 kilometrů jižně od hory Říp, v rovinné oblasti dolnoohárské tabule byla v polovině května 2000 leteckou prospekci nalezena lokalita se středověkým ohrazeným areálem. Celkově se objekt skládá ze tří na sebe navazujících částí. Zřejmě ústřední část areálu je oválné ohrazení a k tomu na jižní straně připojené čtvercové ohrazení, obě o přibližné rozloze padesáti arů. K oběma těmto částím navazuje z východu prostor s rozlohou cca 1 hektar vymezený palisádou.

O dva roky později se začalo s ověřováním leteckých snímků pomocí celoplošného magnetometrického a elektromagnetického měření, doplněného v letech 2004 a 2006 dalšími měřeními. Po vyhodnocení výstupů zde v roce 2004 a 2006 proběhly archeologické výzkumy, jejichž pozornost se soustředila na prostory oválného objektu, kde byly sondy vedeny od středu jihovýchodně. V jižním, čtvercovém objektu, sondy směřovaly do prostoru v severozápadním rohu a jižní části ohrazení (obr. 45, 46, 47, 48), (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010).

7.4.1. Historie

V historických pramenech se o vesnici příliš mnoho nedozvíme. První relevantní informace pochází z roku 1260 z listiny urovnávající spor o desátky mezi pražským biskupstvím a kapitulou (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 286). Vlastnictví vsi do této doby můžeme pouze odhadnout z majetkových poměrů v nejbližším okolí. Od počátků 12. století se o zdejší statky zajímal rod Vršovců. Některý z nich mezi lety 1144 – 1226 obdaroval klášter benediktýnek v Doksanech. V průběhu 12. století zde také vlastnily pozemky svatojiřský klášter a vyšehradská kapitula. Významným vlastníkem v oblasti byla také pražská kapitula, s lokálním centrem v Roudnici nad Labem. Z listin konce 13. století víme, že zde musíme počítat i s drobnou šlechtou a také zeměpanskými statky, které se nacházely v blízkosti lokality (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 288).

7.4.2. Archeologický výzkum 2004

V roce 2004 se pozornost soustředila především na jižní komponentu, celkově bylo otevřeno šest sond, jedna v severozápadním rohu (resp. jedna už zasahovala do severní části areálu), dvě v severovýchodním rohu a tři při jižní části ohrazení (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 271).

V sondě I/04 se podařilo odhalit osm zahloubených objektů, jež obsahovaly 64 kusů keramiky, a dalších 24 kusů se našlo v ornici. Kromě toho sonda zachytila jihovýchodní nároží oválného ohrazení.

Sonda II/04 odhalila rovněž část příkopu a ohrazení. Po rozšíření severním směrem byla nalezena souvislá vrstva oblázků zpevněná částečně vypálenou hlínou s velkým množstvím keramických zlomků. Nacházela se však až nad zasypaným příkopem. Z této části také pochází velké množství keramiky (375ks), 35 ks mazanice a nějaké kosti.

Sonda III/04 v severozápadní části zachytila nároží příkopu a jedenáct zahloubených objektů, z větší části převážně kulevých jam. Z ornice máme 45 keramických střepů (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 273).

V sondě IV/04 se podařilo odhalit jihozápadní nároží příkopu a čtyři zahloubené objekty, z nichž minimálně jeden byl příkopem přerušen, tudíž byl starší datace. Z této sondy pochází 130 keramických zlomků (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 274).

Sonda V/04 ve středu jižní části ohrazení měla ověřit magnetické anomálie, zjištěné při geofyzikálních měřeních. Jednalo se však pouze o shluk neovulkanických hornin. V sondě

byl kromě části příkopu odkryt jeden zahloubený objekt. Nalezeno bylo celkem 54 keramických zlomků (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 277).

Sonda VI/04 byla položena ze stejných důvodů jako sonda V/04 – pro odhalení magnetických anomálií, které tvořily opět neovulkanické horniny. Kromě jednoho zahloubeného objektu, zde byly odhaleny světlé plochy způsobeny s největší pravděpodobností recentní zemědělskou činností. Z této sondy pochází deset keramických zlomků a fragment kosti (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 278).

7.4.3. Archeologický výzkum 2006

Hlavním předmětem archeologického výzkumu v roce 2006 byla střední část severního ohrazení, kdy bylo otevřeno celkem deset menších sond, jež dohromady tvořily dva celky (I/06 – VII/06 a VIII/06 – X/06). Jejich úkolem bylo ověřit objekty zjištěné leteckou prospekci. Jelikož nešlo odlišit jednotlivé vrstvy, bylo zvoleno kopání pomocí deset centimetrů silných mechanických vrstev, s číslováním objektů bez jakéhokoliv vztahu k poloze (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 278).

Z celkově nalezených dvaceti osmi objektů je většina zastoupena kúlovými jámami či jinými většími jámami. Zajímavými objekty jsou č. 3/06 a 11/06. První z nich představuje zřejmě velmi mělce zahloubený objekt s několika kúlovými jamkami, asi stavbu, s rozměry 460x320 cm. Vnitřek tvořila světle hnědá hlína, v severozápadní části narušená orbou a recentní navážkou.

S objektem č. 11/06, o rozměrech 480x250 cm a hloubkou 45-50 cm, lze rekonstruovat jako mírně zahloubenou stavbu tvořenou několika kúlovými jamkami a prohlubní ve východní části, obsahující množství keramiky, uhlíků a zlomky kamenů. Teoreticky tedy mohla sloužit jako ohniště. Naopak v západní části se našel jazykovitý útvar připomínající vchod. Mezi nálezy lze zařadit raně středověkou a recentní keramiku, železné předměty a snad i kousky mazanice. Na dně leželo několik čedičových kamenů (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 281), (obr. 49).

7.4.4. Datování keramických nálezů

Keramický soubor se skládá především ze zboží hradištní tradice a je vzhledem ke geografickému umístění je zde zastoupena řada typologických tvarů okrajů nádob, které usnadňují dataci areálu. Středočeská (pražská) provenience se zduřelými okraji hrnců. U

klasického zduřelého okraje pražské keramiky víme, že nebyla používána před rokem 1135 a masově užívána ve 30. letech 13. století. Dalším středočeským zbožím jsou tuhé zásobnice ve tvaru soudku. Ty jsou obtížně zařaditelné a používaly se déle klasická zduřelá pražská keramika. Ze severočeské keramiky se našly zásobnicovité hrnce s kalichovitým okrajem, které nejsou známy před lety 1125-1140 a běžně se používaly již před lety 1227-1238. Horní časovou hranici nám pomůže vymezit absence světlé keramiky vyskytující se před rokem 1300 (Gojda – Křivánek – Meduna – Rytíř – Trefný 2010, 284).

7.5. Trocnov

Samota Trocnov leží v okrese České Budějovice asi dva a půl kilometru jihovýchodně od obce Borovany, v nadmořské výšce 530 m.n.m.. Dnešní objekt hájovny je pozůstatkem dvora z konce 17. Století, jenž nahradil původní dvorec, později objevené při výzkumu. V jejím okolí se zachovaly pomístní názvy odkazující na původní středověké osídlení, na základě těchto informací započal roku 1921 dr. Petřík v místě zvaném „Žižkova studánka“, kde byla odkryta roubená studna s průměrem 175 centimetrů a hloubkou devět metrů, jenž vydala množství poměrně zachovaných nádob (Hejna 1957, 167). V těchto místech byl později odkryt jeden z dvorců, po zpracování výzkumu vzniklo pár drobných publikací, bohužel s malou výpovědní hodnotou. Díky těmto publikacím a kontrolnímu výzkumu, který v těchto místech proběhl v dubnu 1965, se můžeme o lokalitě dozvědět více (Hejna 1957, 166).

7.5.1. První výzkum

Byly zde zjištěny dva horizonty, přičemž mladší nerespektuje půdorys staršího. První, starší objekt, byl mírně obdélného půdorysu o ploše přesahující 400 m² s delší stranou orientovanou ve směru východ-západ, který sestával ze dvou částí. Západní část s rozměry 9x12 metrů byla podsklepena. Kromě zbytků kamenné podezdívky obvodové zdi se v severozápadním a jihozápadním rohu zachovaly zbytky zdiva sklepení. Zdivo bylo lomové, z místí břidlice o šířce čtyřicet až šedesát centimetrů. Přístup do sklepa vedl po schodišti, nalepenému k objektu z venku.

Ze západní části přiléhala k objektu pec o rozměrech 160 cm se zbytky cihlové konstrukce. Dle dr. Petříka to byla pec samostatný objekt přímo nesouvisející se samotnou budovou; naopak Antonín Hejna vyslovil myšlenku, že by pec mohla být k objektu přistavěna

a teoreticky i vytápěna z budovy. Východní část budovy s rozměry 10x15 metrů lze identifikovat pouze díky zbytkům kamenné podezdívky. Kvůli velkému množství zjištěného spáleného dřeva byla stavba označena jako srubová konstrukce (Hejna 1957, 167). Názory o účelu této stavby se také rozcházejí. Zatím co dr. Petřík předpokládal na základě archeologických nálezů její hospodářskou funkci (za severovýchodní částí budovy se nacházelo potrubí v podobě dvou na sebe položených a vydlabaných, kmenů), dr. Hejna upozornil i na přítomnost ohniště, což by mohlo znamenat, že budova mohla sloužit jako kuchyně. Do budovy vedly dva vstupy, ze severu a z jihu. Nálezy dočervena vypálené mazanice s popelem a uhlíky vypovídají o tom, že příčinou jejího zániku byl požár.

Asi pět metrů severně od severozápadního nároží této stavby bylo odkryto stavení s rozměry 18x6 metrů, s podélnou osou orientovanou severojižně. Západní zeď této budovy byla na stejné úrovni, jako západní zeď první budovy. Půdorys tohoto stavení byl zachycen v podobě kamenné podezdívky z lomové břidlice o mocnosti 70 – 90 centimetrů. Do objektu se vcházelo vchody ze severu a východu, dobře dochované zdivo v jižní části naznačuje vnitřní členění. Konstrukce byla zřejmě dřevěná. Tento objekt nejeví známky požáru, zanikl zřejmě přirozeně, nebo byl rozebrán. Budova je datovaná do 17. století a zřejmě byla vystavěna po zániku první budovy.

Jižně a západně od obou těchto budov byla odkryta dlažba z drobných valounů, jenž byla pečlivěji upravena směrem ke studánce, nacházející se opodál, a směrem k cestě, která vedla západně od stavení.

7.5.2. Druhý výzkum

Za pomoci povrchových sběrů a sondáže se v roce 1954 podařilo lokalizovat druhý dvorec asi čtyřicet metrů západně od hájovny. Severní stranu dvora chránil tzv. Horní rybník a ze západu areál dvora vymezovala cesta. Mezi rybníkem a dvorem ležela dlažba z křemenných valounů, probíhající po celé severní straně areálu dvora.

Při otevření sondy byla v její západní části odhalena vrstva stavební suti o rozměrech 20x15 metrů, skládající se ze zlomků cihel a množství uhlíků (Hejna 1957, 168). Mezi sutí byly nalezeny dvě stříbrné mince; jedna braniborského markraběte Albrechta z roku 1545, druhá saského původu z roku 1611. Tento druhý nález zřejmě ukazuje na zánikový horizont dvora, kladený písemnými prameny do první čtvrtiny 17. století. Po odtěžení suti byl odhalen objekt obdélného nepravidelného půdorysu s delší stranou orientovanou směrem východ – západ. Slabou vrstvu zachované zdi, silnou průměrně 75 centimetrů, tvořily větší křemenné

valouny a lomová břidlice. Základová spára se nacházela většinou v hloubce čtyřicet centimetrů.

Stavbu tvořily dvě části rozdílného půdorysu, velmi pravděpodobně vzájemně propojené dveřmi. Západní část objektu s rozměry 6,5x5,5 metrů, orientovaná podélnou osou severojižně, tvořily masivnější základy, z čehož lze usuzovat, že se jednalo o kamennou jednopodlažní budovu. Na severozápadní nároží přiléhal asi dva metry široký a metr a půl hluboký výklenek se zvýšeným podlažím, tvořený přepálenými cihlami a dlaždicemi, který lze interpretovat jak krb. Podlahu kryly kamenné desky. Vchod se nepodařilo lokalizovat, lze ho však tušit v jihozápadním nároží. Na tento objekt z východu navazovala stavba o rozměrech 4x6 metrů orientovaná podélnou osou ve směru východ – západ, zřejmě srubové konstrukce. Vchod byl situován v jižní části, vymezen dvěma plochými kameny o šířce 150 centimetrů. Jak naznačuje drobná zídka před vchodem, byl zvenčí chráněn drobným přístřeškem. Na podlaze byly křemenné valouny (Hejna 1957, 170). U východní zdi se podařilo odhalit miskovité ohniště s průměrem 150 centimetrů. V těchto budovách byly nalezeny keramika, kachle, kovové předměty a skleněné nádoby, jež ve svém celku naznačují, že se mohlo jednat o sídlo významnější osoby. Zbytky další stavby se podařilo zachytit v severozápadním rohu pozemku. Její podobu nebylo možno zdokumentovat, jelikož ji silně narušila cesta vedoucí od hájovny na západ (Hejna 1957, 169).

7.5.3. Výsledky archeologického výzkumu a historického bádání

Objekt dvory odkrytý při druhém výzkumu je dvouprostorové dispozice s ohništěm ve východní a krbem ve východní části, což by podle Antonína Hejny měl být starý typ domu, jenž měl svůj původ v západoslovanském prostředí, starší fáze dvoru odkrytá dr. Jiříkem je typologicky velmi podobná. U druhé fáze této stavby je předpokládáno rozdělení na dvě části, podsklepení se šíjovým přístupem naznačuje, že se šlo zřejmě o stavbu vrcholně středověkého původu (Hejna 1957, 171).

Z poměrně bohatých archeologických nálezů, mezi něž patří: zlomky skleněných nádob, bohatě zdobené kachle (nalezeny v obou dvorech), dřevěné džbery s kovovými či dřevěnými obručemi, pozdně gotické klíče, kování, zemědělské nářadí či předměty běžného užití, můžeme usuzovat, že interval osídlení byl mezi 15. a začátkem 17. Století (Hejna 1957, 171). Z historických pramenů víme, že na Trocnově ve druhé polovině 14. Století žil otec Jana Žižky, jenž se o statek dělil se svým bratrem, dle historických pramenů prodal Žižka

statek roku 1378 Vilémovi Puckovi z Trutmaně. Po celé 15. Století vlastnily statek páni z Dvorce, kteří jej obsazovaly poplatnými sedláky. V roce 1484 přešel majetek pod nově založený klášter v Borovanech, po jeho zániku v roce 1559 celé panství získávají Rožmberkové. Dvůr ve své původní podobě násilně zanikl po roce 1618. Lokalita byla znovu osídlena až po roce 1678, kdy jej získal znovu založený klášter v Borovanech, ten zde postavil nový poplužní dvůr (Hejna 1957, 172). Tento typ dvora představuje sídlo drobného feudálního vlastníka – zemana, zřejmě ve své nejjednodušší podobě.

7.6. Zalužany

Dvůr Zalužany (nachází se u obce Nemešany, okr. Levoča) byl objeven během historicko-archeologického průzkumu na Spiši. Během samotných výkopových pracích, které probíhaly ve třech fázích, v letech 1955, 1956 a 1957, se podařilo odkrýt panský dvůr nepravidelného čtvercového půdorysu s plochou téměř 27 arů, datovaný rozmezí od konce 13. století do poloviny 14. století. Z historických zpráv víme, že k tomuto areálu náležely čtyři popluží. Areál dvora se skládal ze tří částí, jedné obytné a dvou hospodářských. Ze západní strany byl chráněn potokem, který tvořil hranice katastru obcí Jablonové a Zalužiny, ze severní, jižní a východní strany jej chránila zeď. V jihozápadním rohu, mezi kovárnou a druhou hospodářskou budovou (zřejmě ovčínem) byl vchod do dvora, dlážděný oblázky. Severní strana zdi tvrze a obě hospodářské budovy (na jižní i západní straně) byly součástí obvodové zdi. Zhruba šedesát metrů severně od plochy dvora byly odhaleny základy kostela.

Obytnou stavbu představovala tvrz v podobě věže, se čtyřmi stavebními fázemi. Tato věž, vystavená z lomového kamene, se rozrůstala nekonceptně, zřejmě s rostoucími nároky majitele (Polla 1962, 75). O jeho sociálním postavení dobře vypovídají bohaté nálezy, mezi které můžeme zařadit kvalitní keramiku, bohaté kování dveří či šperky. Mimo jiné zde byly nalezené hřebíky, úlomky kostí, zlomky keramiky, kování vozu, část dna se značkou kříže na spodní straně, silně poškozená mince, jejíž původ se nedal určit, hliněný přeslen, malá hlava psa z pískovce a kahan, rovněž se značkou kříže na spodní straně.

Hospodářské zázemí se skládalo z ovčína a kovárný, rozkládající se jižně od tvrze. V prostoru ovčína bylo nalezeno množství kovových předmětů: kování vozu, podkovy, česadla na dobytek, kosy, motyky a jiné hospodářské předměty. Také zde byla nalezena keramika. Také v kovárně bylo nalezeno množství kovových předmětů, spojených se zemědělskou výrobou: podkovy, hřeby zemědělských bran, česadla, motyky, kosy a další. Nejvýznamnějším nálezem však byl benátský dukát, datovaný do roku 1368 – 1362.

Je jisté, že tento areál byl opuštěn po polovině 15. století. Značné množství dokladů požáru vnucuje myšlenku, že jeho zánik byl jednorázový a násilný. Zjištěné souvislosti však naznačují něco jiného. Víme, že byl několikrát vyplněn, poprvé v roce 1393 a že často střídal majitele. Od roku 1418 byl téměř výhradně v rukou Spišské kapituly, ta jej také velmi pravděpodobně nechala zbořit po odchodu bratříků ze Spíše. Proti násilnému jednorázovému zániků hovoří i množství artefaktů, pokud by zanikl tímto způsobem, bylo by zde bezpochyby mnohem více archeologických nálezů (Polla 1962).

ZÁVĚR

V této práci jsem se snažil logicky a uceleně postihnout dosavadní poznatky o hospodářských dvorech, jejich sídelním kontextu a ekonomickém potenciálu a některé z nich ukázat v nových souvislostech. Uvedením konkrétních metod výzkumu jsem se pokusil poukázat na výpovědní množnosti historických pramenů a shrnout současné nejdůležitější přístupy ke zkoumání této problematiky, které mohou do budoucna přispět k bližšímu poznání.

Zmíněním historických pramenů jsem chtěl specifikovat okruh, který je vhodný pro další bádání. Zejména je to význam hospodářských inventářů pro poznání funkce dvorů a ikonografických pramenů pro bližší poznání jejich podoby. Z konkrétních metod archeologického výzkumu se vzhledem k jeho nenáročnosti a množství získaných informací jako ukázal jako vhodný a efektivní zejména povrchový průzkum.

Téma hospodářského zázemí Prahy nabídlo ilustraci postavení dvora v hospodářském systému středověkých Čech 14. století a jeho role v zásobování měst. Naopak na příkladě plaského kláštera jsem se snažil poukázat na problematiku dvorů klášterního velkostatku ve 13. století. Tyto dva případy měly ukázat na dvojí roli dvorů a proměnu jejich funkcí. Uvedením kláštera ve Žďáru nad Sázavou jsem chtěl konkrétně ukázat, za jakých okolností probíhalo rozprodávání dvorů a rychet.

Souhrnný popis archeologických výzkumů nastínil formální i prostorové vlastnosti nálezů a archeologických situací, s nimiž se lze v prostředí středověkých vrchnostenských dvorů setkat. Také naznačil možnosti dalšího výzkumu a jeho potenciálu.

Myslím si, že práce zachytila proměnu hmotné podoby a změnu způsobu hospodaření dvorů v rámci transformace středověké společnosti 13. století. Problematika hospodářských dvorů má ovšem mnohem širší a specifičtější spektrum dílčích témat, jež nebylo možné v této práci postihnout, jako např. otázka hospodaření dvorů řádu německých rytířů, či otázku vzájemných souvislostí (nejen prostorových) mezi selskými usedlostmi (především rychtami a klášterními dvory, jak ukázal příklad plaských cisterciáků. Další téma, které jsem vynechal a které nabízí velký potenciál, je stavebně-historický průzkum. Zajímavá by byla také studie na téma klášterní kolonizace, pro kterou by byl vhodný klášter Zlatá Koruna.

LITERATURA A DALŠÍ POUŽITÉ ZDROJE

- Anderle, J. – Rožmberský, P. – Švábek, V. 1993: *Výsledy povrchového průzkumu cisterciáckých dvorů na Plzeňsku*. In: *Castellologica bohemia* 3, Praha, 261 – 270.
- Anderle, J. – Rožmberský, P. – Švábek, V. 1984: *Hrad Železnice či dvůr Třebekov?* In: *Ročenka klubu Augusta Sedláčka* 84, Plzeň, 64-72.
- Brandl, Vincenc (ed.): *Listiny kláštera žďárského z let 1409-1529*. Archiv český IX. Praha 1889, s. 370-454.
- Bubeník, J. – Velímský, T. 1986: *Archeologický výzkum polokulturní lokality u Jenišova Újezdu*. Archeologické studijní materiály 15, 42-49.
- Čechura, J. 1985: *Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*, *Archaeologia historica* 10, 395 – 407.
- ČECHURA, J. 1994: *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen: unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*. Stuttgart: G. Fischer Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte.
- Dragoun, Z. 2011: *Archeologický výzkum v Praze v letech 2009-2010*, *Pražský sborník historický* 39, 379-497.
- Foltýn, D. 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha.
- Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M. 2010: *Archeologie krajiny a sídel na Podřipsku. Výzkum středověkého ohrazeného areálu v Ledčicích*, *Archeologické rozhledy* 62, 259 – 292.
- Graus, F. 1957: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II.*, Praha
- Hejna, A. 1957: *Výsledky archeologického výzkumu v Trocnově*. In.: *Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1956 I.*, Libice.
- Hejna, A. 1971: *Opevněné sídliště a dvorec s kostelem na loklaitě Chvojen, k.ú. Jirovnice, okr. Benešov u Prahy*. In: *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR I. Uherské Hradiště*, 47 – 58.
- Hinz, H. 1981: *Motte und Donjon*, Köln 1981.
- Charvátová, K. 1979: *Osecká klášterní država do poloviny 14. století*, *Historická geografie* 18, 307 – 350.
- Charvátová, K. 1984: *Kolonizace oseckého kláštera ve 13. a 14. století*, *Folia Historica Bohemica* 6, 235–288.

- Charvátová, K. 1985: *Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech*, *Archaeologia Historica* 10, 415-421.
- Charvátová, K. 1986: *Vztah dvorů k vesnickému osídlení na panstvích cisterckých klášterů v Čechách*, *Archaeologia historica* 11, 461-465.
- Charvátová, K. 1987: *Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (ke stavební podobě dvorů řádu benediktinského, premonstrátského a cisterciáckého)*, *Archaeologia historica* 12, 287 – 299.
- Charvátová, K. 1990: *Inventáře klášterních dvorů*, *Archaeologica historica* 15, 125-134.
- Chotěbor, P. – Smetánka, Z. 1985: *Panské dvory na české středověké vesnici*, in.: *Archeologia Historica* 10, 47 – 56.
- Chotěbor, P. 1991: *Venkovská feudální sídla a jejich hospodářské zázemí*, *Archaeologia historica* 16.
- Kasička, F. 1985: *Hospodářské zázemí drobných šlechtických sídel ve středních Čechách*. In.: *Archeologia Historica* 10, 57 – 65.
- Klápště, J. 2012: *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha.
- Klír, T. 2008: *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladém středověku a raném novověku*, *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 5, Praha.
- Korbová – Procházková, L. 2011: *Zaniklá středověká vesnice v poloze „Mořina“ u Běštína*, *Studia mediaevalia Pragensia* 10/1, 25-87.
- Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R. 2012: *Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie*, *Archeologické rozhledy*, 549-569.
- Laval, F. 2013: *Archeologie tvrze v českých zemích. K počátkům středověkých opevněných sídel*. Disertační práce FF UK Praha.
- Meduna, P. 2002: *Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčíře k.ú. Jenišův Újezd*. In: *Sborník Drahomíru Kouteckému, Most*, 153 – 161.
- Meduna, P. 2006: *Hrnčíře, zaniklý dvůr oseckého kláštera*. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 245 – 256.
- Meduna, P. 2009: *Curia Radonice – výjimka, nebo pravidlo?* In.: *Vladislav II. Druhý král z přemyslova rodu*, 203-211.
- Nekuda, V. 1997: *Mstěnice 2. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Dům a dvůr ve středověké vesnici*. Brno.
- Musílek, M 2015: *Patroni, klienti, příbuzní: sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha.

- Nekuda, V. 1985: *Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění*, Brno.
- Nový, R. 1971: *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. A 15. století*, Československý časopis historický č. 3, 397-418.
- Petráček, T. 2003: *Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.-12. století: k poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí*, Praha.
- Polla, B. 1969: *Středověká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava.
- Profous, A 1957: *Místní jména v Čechách IV.*, Praha.
- Rožmberský, P. 1999: *Dvory plaských cisterciáků*. In: Zapomenuté hrady, tvrze a místa 21, Plzeň.
- Rytíř, L. – Trefný, M. 2007: *Výzkum ohrazeného areálu v Ledčicích v roce 2006*. In: P. Křišťuf – L. Šmejda – P. Vařeka (edd.), *Opomíjená archeologie 2005 – 2006*, Plzeň, 38 – 45.
- Severová, K. 2015: *Dějiny cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou od poloviny 14. století do roku 1520*. Diplomová práce, Katolická teologická fakulta UK, Praha.
- Smetánka, Z. – Klápště, J. 1981: *Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých vsí na Černokostecku*, Památky archeologické 72, 416 – 458.
- Smetánka, Z. – Klápště, J. – Richterová, J. 1979: *Geodeticko-topografický průzkum zaniklé středověké vsi Ostrov (k. o. Jedomělice)*, Archeologické rozhledy 31, 420 – 430.
- Smetánka, Z. 1988: *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Praha.
- Šmelhaus, V. 1980a: *Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské*, Praha.
- Šmelhaus, V. 1980b: *Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské, Prameny a studie 21*, Praha, 114-163.
- Svoboda, L. 1998: *Encyklopedie českých tvrzí*, Praha.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha.
- Žemlička, J. 2002: *Počátky Čech královských 1198-1253*, Praha.

<http://geoportal.cuzk.cz>

<http://kontaminace.cenia.cz>

<http://archivnimapy.cuzk.cz>

<https://mapy.cz/>